

PAPER DETAILS

TITLE: NATÜRALİZM VE TEİZM AÇISINDAN AKIL DELİLİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

AUTHORS: Sare Levin Atalay,Caner Taslaman

PAGES: 362-389

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/330580>

NATÜRALİZM VE TEİZM AÇISINDAN AKIL DELİLİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sare Levin ATALAY
Yüksek Lisans Öğr., Yıldız Teknik. Ü.
levinatalay@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9542-8621

Osman Caner TASLAMAN
Prof. Dr., Yıldız Teknik. Ü.
ctaslaman@yahoo.com
orcid.org/0000-0001-7978-2436

Öz

Akıl, natüralist paradigmda doğal bir fenomen olarak görülür. Çağdaş zihin felsefecilerinin çoğunluğu aklın, evrimin bir yan ürünü ve beyin gibi karmaşık yapıdaki fiziksel sistemin zorunlu bir sonucu olduğunu düşünür. Buna göre, beyin sırları çözüldükçe akıl yürütmenin nasıl bir olay olduğunu tamamen açıklanacağı bu sayede de yakın gelecekte tıpkı insan gibi düşünen yapay zekâların üretileceği öngörülür. Fakat akıl öyle bir fenomendir ki, taşıdığı özellikler maddeye indirgenememekte ve indirgemeci materyalizmin dayandığı prensiplerle çatışarak natüralist paradigmda ciddi sorunlar çıkarmaktadır. Hatta aklı açıklama çabası, ondan şüphe etmeye yol açtığı için natüralizmi çürütmektedir. Elbette bu yeni bir argüman değildir; ancak zihin felsefesindeki son tartışmalar ışığında bugün bu iddia, her zamankinden daha da gelişmiş ve güçlenmiştir. Bu çalışmada son yıllarda öne çıkan birkaç filozof tarafından savunulan “akıl delili” bağlamında, aklın natüralizmin reddini gerektirdiğini ortaya koyacak, ardından aklın varlığını açıklamada ve güvenilirliğini temellendirmede teizmin natüralizmden daha makul bir izah olduğunu savunacağız.

Anahtar Kelimeler: Akıl delili, din felsefesi, zihin felsefesi, natüralizm, evrim.

AN EVALUATION OF THE ARGUMENT FROM REASON WITH REGARD TO NATURALISM AND THEISM

Abstract

Reason has been regarded as a natural phenomenon in naturalist paradigm. Most of the philosophers of mind think that reason is the by-product of evolution and the necessary result of a complicated physical system such as brain. Accordingly, as the mysteries of brain are uncovered, reasoning process will be fully explained and by means of this knowledge an artificial intelligence which thinks like human brain does is going to be produced in the near future. However, reason is such a phenomenon that properties of which can not be reduced to matter and conflict with the basic principles of reductive materialism and naturalism. As a matter of fact every effort to naturalize reason eventually contributes to the refutation of naturalism, since it leads to a skepticism and jeopardizes the reliability of human reasoning. Certainly, this is not a new argument but it has become stronger and more sophisticated than ever in the light of contemporary debates in philosophy of mind. The purpose of this article is to explain with the help of “the argument from reason” how, indeed, aiming for naturalizing of reason makes naturalism to refute itself. Consequently the article argues that theism in lieu of naturalism is more reasonable concerning the existence of reason and founding the trust in reasoning.

Key words: The argument from reason, philosophy of religion, philosophy of mind, naturalism, theism, evolution.

Atıf: Sare Levin Atalay-Osman Caner Taslaman, “Natüralizm ve Teizm Açısından Akıl Delinin Değerlendirilmesi”, *KADER*, 15/2 (2017), 362-389.

“Önce Akıl” Tezine Karşı “Sonra Akıl” Tezi

Antik çağlardan beri filozoflar, insanın rasyonel yönüne büyük değer vermişlerdir. Sofist ve septikler gibi bazı örnekler akla eleştirel yaklaşıp da hem Antik Çağ hem de Orta Çağ’da, akledilebilir hiyerarşik bir düzenin olduğu kabul edilen evrende akıl gerçek bilgiye ulaşmanın ilk enstrümanıdır.¹ İbni Sina ve İbni Rüşd gibi önde gelen İslam felsefecileri, Aristo, Descartes, Leibniz, Kant ve Locke gibi klasik felsefecilerin tamamı evrenin aşkın ve akıl sahibi bir gerçeğe dayanması gerektiğine inanmıştır. Bilgiye ulaşmada insan aklına duydukları güven ve evrenin akılla anlaşılabilirliğine inançları, onları, tüm varlığın ve dolayısıyla insan aklının ancak fizik ötesi bir aklın ürünü olması gerektiği sonucuna götürmüştür. Bu yüzden onlar, insanı hep Tanrı merkezli bir paradigmada konumlandırmak suretiyle akli açıklamaya çalışmışlardır.²

İbni Sina’ya göre tüm varlığın yaratıcı ilkesi olan Tanrı “saf akıl”dır. Zihinler, bedenler ve cisimler bu ilkedan sudur ettiği için yaratıklar ve Tanrı arasındaki zorunlu ilişki rasyonel ve mantıksal bir yapı sergiler. İnsan da bu yapıyı akli sayesinde kavrayabilir.³ Descartes için insanı insan kılan şey “düşünen öz”dür. Ona göre, insan zihninde doğuştan gelen ve doğru bilgiye ulaşmasını sağlayan *a priori* ilkelerin kaynağı akıldır. Mantık ve matematiğin temel doğruları deney ve gözlemle değil yalnızca akıl yoluyla bilinebilir.⁴ Şüphesiz doğruların kaynağı olan akıl ancak Tanrı varsa güvenilirirdir.⁵ Locke da insanın “bilen ve akıllı bir varlık” olmasına özel bir önem atfeder. Bu özelliğinden dolayı insan, kendi dışındaki varlıkların en yetkinidir. Akıl, kaynağını maddeden alamaz. Bilinç yetenekleri olmayan madde, biçim ve kütlelerin pek çok çeşidini üretebilir ama düşünceyi üretmez.⁶ Bir varlık kendisinden daha yetkin başka bir varlığın nedeni olamayacağına, akıllı bir varlık olarak insanın kendisini yaratmış olması mümkün olamayacağına göre insan varlığını Tanrı’ya borçludur.⁷ Böylece Locke, aklın kaynağının ancak akıl sahibi bir Yaratıcı olabileceğini söyler.

Kısacası, 19. yy’da yaygınlaşan natüralizm düşünce dünyasında etkili oluncaya kadar felsefe tarihinde evrenin ve onun bir parçası olan insanın akıl sahibi bir Tanrı’nın ürünü olduğu görüşü hakimdir. Buna göre akıl, kaynağını ancak

¹ Edward Grant, *God and Reason in the Middle Ages*, (UK: Cambridge University Press, 2001), s. 12.

² John C. Lennox, *Aramızda Kalsın Tanrı Var*, çev. Sare Levin Atalay, Reşit Şahin (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2012), s. 81-86; Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, (Say Yayınları); <http://www.ekitapcilar.com/ahmet-cevizci-felsefe-tarihi-thalesten-baudrillarda/> (erişim: 14 Ekim 2016) s. 141-343.

³ İbni Sina, *Metafizik*, çev. E. Demirli, Ö. Türker, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005); İbni Sina, *Fizik*, çev. M. Macit, F. Özpilavcı, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005); Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 141.

⁴ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 283.

⁵ Caner Taslaman, “Arzu Delili: Arzulardan Allah’a Ulaşmak”, *Allah Felsefe ve Bilim*, ed. Caner Taslaman v.dğr., (12. bs., İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015), s. 77-78.

⁶ Daniel C. Dennett, *Darwin’in Tehlikeli Fikri*, çev. Aybey Eper, Bahar Kılıç (İstanbul: Alfa Bilim, 2011), s. 30.

⁷ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. V. Hacıkadıroğlu (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1992); Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.343.

doğüstü bir akıldan alır. Akıl, her şeyden önce gelmeli ve sisteme dahil olan ilk unsur olmalıdır. Akıl, akıl içermeyen olayların etkilerinin bir araya gelmesiyle oluşamaz. Bu nedenle rasyonel bir Tasarımcı gereklidir.⁸ Maddenin akıl ürettiğine dair bir inanç henüz mevcut değildir. Bu nedenle natüralizm yaygınlaşmadan önce, felsefede (her şeyden) “önce akıl” tezi hakimdir.⁹ Üstelik bu inanç, doğanın aklen anlaşılabilir olduğuna inancı da beraberinde getirmiştir. Teist bilim insanları, doğanın üstün bir akıl ürünü olduğu için düzenli bir sistem içerdiğine ve düzenli bir sistemin de aklen anlaşılabilir olduğuna inandıkları için bilimsel çalışmaların önü açılmıştır.¹⁰

Dennett, ilk kez Darwin’in “akıl yardımı olmadan kaostan tasarım üreten bir mekanizma” önerdiğini ve böylece bu fikrinin “kendinden önceki tüm dünya görüşlerini yok eden bir asit” işlevi gördüğünü söyler.¹¹ Evrim teorisini kullanmaya çalışarak natüralistler, artık aklın varlığını açıklamak için “önce akıl” tezine ihtiyaç kalmadığını düşünmeye başladılar. Böylelikle kendilerini teizmin karşısında konumlandıran natüralistler; insanın, akılsız ve amaçsız evrim sürecinin bir ürünü olduğunu, akılla birlikte tüm zihinsel özelliklerin ancak birer yan ürünü olduğunu kabul etmişlerdir.¹² Ryle¹³ gibi isimlerin başını çektiği materyalist zihin teoriyle birlikte, bilimsel bulguların artık bu tezi desteklediği ileri sürülmüştür. Descartes’ın “önce akıl” inancına dayanan ve bu nedenle fizik ötesi bir akla atfı yapan kartezyen düalizmi, hem bilimsel hem felsefi alanda etkisini yitirmiş, onun yerine nörobilim ve fizikle entegre olmaya çalışan, monist ve materyalist teoriler almıştır.¹⁴

Materyalist teorilere göre evrendeki madde bir akıl ürünü değildir; aksine evrendeki akıllar maddenin bir ürünü haline gelmiştir. Bu yeni akıl anlayışı beraberinde pek çok yeni problem getirir. Bu problemlerden belki de en önemlisi Darwin’in de dikkat çektiği “akla güven problemi”dir. Darwin daha düşük seviyedeki hayvan zihinlerinden gelişen insan aklının güvenilir olup olmadığına dair “korkunç bir şüphe” duyduğunu itiraf eder. Çünkü natüralist evrim teorisine göre, basit canlılardan evrilen insanın bilişsel yetilerinin doğru bilgiye ulaştırması imkânsız gözükmektedir.¹⁵ Aklın hangi aşamada ve nasıl ortaya çıktığı, akıl

⁸ Dennett, *Darwin’in Tehlikeli Fikri*, s. 31.

⁹ Dennett, *Darwin’in Tehlikeli Fikri*, s. 29-32.

¹⁰ Lennox, *Aramızda Kalsın Tanrı Var*, s. 26-30.

¹¹ Dennett, *Darwin’in Tehlikeli Fikri*, s. 29-32. Dennett bu dönüm noktasını “Darwin Devrimi” olarak adlandırır.

¹² Victor Reppert, “The Argument from Reason”, *The Blackwell Companion to Natural Theology*, ed. William Lane Craig v.dğr., (İngiltere: Wiley-Blackwell, 2009), s. 345.

¹³ Gilbert Ryle’in, *The Concept of Mind*’da (1949) cevher düalizmine getirdiği eleştirilerle birlikte insan zihnini anlama ve çalışmada yeni bir dönem başlamıştır. Bkz. Gilbert Ryle, *The Concept of Mind 60th Anniversary Edition*, (London and New York: Routledge, 2009). Bu yeni dönemde davranışçılık, özdeşlik, işlevsellik gibi beyne bağlı yeni zihin kuramları geliştirilmiştir. Bkz. David J. Chalmers, *Philosophy of Mind, Classical and Contemporary Readings*, (New York, Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 1-10.

¹⁴ Fakat beden-zihin problemi ilk günkü canlılığını hala korumaktadır.

¹⁵ Lennox, *Aramızda Kalsın Tanrı Var*, s. 107.

yürütmek için gereken bilinç, yönelimsellik, doğru ve yanlış inancı, mantık kuralları ve onların fizik yasalarından kökten farklı oluşu gibi konular natüralizmin cevap bulmakta zorlandığı hususlardır.

Natüralizmin aksine, söz konusu gerçeklerin varlığı teizm açısından bakıldığında problem teşkil etmez. Bu çalışmada savunacağımız gibi, akıl fenomenini en iyi açıklayan akıl sahibi Tanrı'nın varlığıdır. Teizmin temellerinden biri gerçeğin akılla anlaşılabilirdiği inancıdır; çünkü evrenin temel unsuru Tanrı'nın aklıdır. Bu açıdan teizm aynı zamanda materyalizmin bir karşıtı olarak mentalist bir dünya görüşüdür.¹⁶ Akıl, yani insanın başka bir şey hakkında mantık yürütme ve düşünme kabiliyeti, maddeden türemiş, kaynağını evrenden alan bir şey değil, Tanrı'da var olan ezeli bir unsurdur. Bu nedenle teizm açısından aklın neden ortaya çıktığını açıklamak bir sorun teşkil etmez. Bu çalışmada akıl deliline dayanarak natüralist zihin teorilerinin tutarsızlığını göstermeye çalışacak, ardından akıl izah etmede ve ona güveni temellendirmede teizmin daha başarılı ve makul bir açıklama sunduğunu savunacağız.

Çözümü Zor Bir Problem

Beynin fiziksel yapısı incelendiğinde kabaca şunlar gözlemlenir: Çeşitli elementlerden oluşan beyin yaklaşık 1,4 kg ağırlığında bir et parçasıdır. Oksijen ve glikozla çalışan son derece karmaşık bir fiziksel yapıya sahiptir. O tıpkı bir bilgisayar gibi, elektrik sinyalleri taşıyan organik kabloları sayesinde, pek çok işlemi aynı anda yapar. Dışarıdan hiç durmadan çeşitli sinyaller alır, onları işler ve depolar; aynı zamanda içinde bulunduğu sistemin diğer parçalarının işlerini de düzenler ve kontrol eder. Fakat öyle bir an gelir ki bu fiziksel oluşum kendisinin farkına varmaya, etrafıyla ilgilenmeye ve ona etki eden olaylar hakkında düşünmeye başlar. Kendi yapısını ve diğer varlıkların yapısını anlamaya çabalar, onların nasıl var olduklarını sorgular ve gerçeği bulmaya çalışır. Nasıl olur da fizikokimyasal özelliklerden müteşekkil biyolojik bir sistem olan beyin bilinç kazanır ve düşünebilir? Bunu natüralist bir evrim sürecinin sonucu olarak yorumlamak ne kadar tatminkardır? Şimdiye değin natüralistler evreni sadece fen bilimleriyle izah edebileceklerini düşünüyorlardı; fakat karşılarında öyle bir problem var ki tüm bilimsel çalışmalara meydan okumaktadır. Bu özellik, aynı zamanda bilimin var olabilmesinin ön şartıdır. İnsanı insan yapan zihinsel yetenekler nereden gelmektedir?

Natüralist ontolojide tüm gerçeklik, zaman-uzamsal, kütle ve enerjiden oluşan fiziksel varlıklardır. Zihinsel gerçeklik, fiziksel parçaların bir araya gelerek oluşturdukları düzendir. Bilinç, akıl ve mantık gibi fiziksel olmayan özellikler ise ancak özel şartlarda fiziksel olandan çıkar, dolayısıyla bunların fiziksel bir izahının

¹⁶ Reppert, "The Argument from Reason", s. 344. Reppert'e göre Plato ve Aristo'nun sistemleri de bu temel anlayışı paylaştıkları mentalist fikirlerdir. Onlara göre akledilebilir olan şey gerçeğin esasını meydana getirir, akıldan yoksun olan şeyler, akıl temelli sistemin ya da yaratılış düzeninin yan ürünüdür.

olduğu varsayılır.¹⁷ İnsanı planlanmamış bir sürecin ürünü ve bir parçası olarak gören bu anlayışa göre, bilinç ve akıl sahibi kişisel bir kaynak (Tanrı) olmadığı gibi, zihinsel cevherlerin veya dünyayı aşkın doğaüstü gerçeklerin varlığına inanmak için geçerli bir sebep de yoktur.¹⁸ Bu nedenle natüralist ontolojide, bilinçli ve rasyonel bir benliğin ortaya çıkması ileride tartışacağımız gibi izah edilmesi çok zor bir olgudur. Natüralistler, gerçek varlıkların, varsayımsal olarak tastamam kabul edilen ampirik bilimlerin onayladığı nesnelerden oluştuğunu¹⁹ ya da ontik olarak onlara dayandığını kabul ettikleri için genellikle gerçeklik hakkında materyalizmi onaylarlar. Fakat materyalist bir yaklaşım, akıl gibi zihinsel nitelikler göz önüne alındığında pek çok probleme sebep olur.²⁰ Bu nedenle natüralistler arasındaki güncel tartışma, zihinsel özelliklerin natüralist ontolojide nereye ve nasıl yerleştirileceği sorununa odaklanır. Eleyici natüralistlere göre her gerçek varlık varsayımsal olarak tamamlanmış kabul edilen ampirik bilimsel yöntemle tespit edilebilir, bu nedenle bilimsel dilin dışında kalan her zihinsel nitelik elenebilir. İndirgemeci natüralistler ise zihinsel niteliklerin ampirik bilimsel yöntemle anlaşılabilirliğini ya da bu ontolojide tespit edilen bir şeye indirgenebileceğini²¹ düşünürler. İndirgemeci olmayan natüralistlere göre ise zihinsel durumlar, ampirik bilimlerin ontolojisinde tespit edilemez ya da tespit edilebilen bir şeye indirgenemez. Bu nedenle fiziksel durumlar ve zihinsel durumlar özdeş değildir ama zihin durumları ancak beyin durumlarına bağlı belirir.²² Aralarındaki bu farklılıklara rağmen natüralistlerin hepsi aklın, planlanmamış doğal süreçlerin bir sonucu olduğunu kabul eder ve onu bir beyin teorisiyle açıklama amacı taşır. Fakat natüralist yaklaşım, şimdi üzerinde duracağımız gibi, bizim tecrübe ettiğimiz haliyle, aklın varlığını ve akıl yürütme eylemini açıklayamaz.

Fiziksel Nedenselliğe Karşı Rasyonel Nedensellik

Natüralistler, evrenin nedensel olarak kapalı olduğuna inanırlar, yani tüm fiziksel sonuçların yalnızca fiziksel sebepleri vardır.²³ Nedensel olarak kapalı bir sistemde, tesadüfen bir araya gelen organik kimyasallar, çevreyle etkileşim sonucu kendini

¹⁷ David Papineau, "Naturalism" *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2015. <http://plato.stanford.edu/entries/naturalism/> (erişim: 8 Kasım 2016).

¹⁸ Stewart Goetz - Charles Taliaferro, *Naturalism*, (Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2008), s. 9.

¹⁹ J. P. Moreland, "The Argument from Consciousness", *The Blackwell Companion to Natural Theology*, ed. William Lane Craig v.d.gr., (İngiltere: Wiley-Blackwell, 2009), s. 288.

²⁰ Paul K. Moser - David Yandell, "Farewell to Philosophical Naturalism", *Naturalism and A Critical Analysis*, ed. William Lane Craig v.d.gr., (New York: Routledge, 2001), s. 4-5.

²¹ İndirgeme, bilimsel çalışmalarda bir problemin çözümünü kolaylaştırmak için onu tek tek incelenmesi kolay parçalara ayırmak, böylece bileşenlere indirgemektir. Bu amaçla, psikoloji biyoloji, biyoloji kimya, kimya da fizik ile açıklanır.

²² Moser - Yandell, "Farewell to Philosophical Naturalism", s.8.

²³ Papineau, "Naturalism". Nedensel kapalılık doktrini bilimsel çalışmalarda güçlenince fizikalizmi doğurmuştur. Fizikalistlere göre evren, fizik biliminin tespit ettiği nesnelerden ibarettir; zihin gibi özel nesnelerin fiziksel etkileri varsa onların da fiziksel olmaları gerekir. 1950'lerden itibaren çeşitli fizikalist zihin teorileri ortaya atılmıştır. Başlıcaları: Feigl 1958, Oppenheim, Putnam 1958, Smart 1959, Lewis 1966, Armstrong 1968, Davidson, 1970.

kopyalama yeteneğine kavuşur. Zamanla bu organik bileşimler daha karmaşık hale gelir ve canlı türleri ortaya çıkar. Tüm süreç, fizik ve kimya kanunları tarafından idare edilir. Bu yapıların gelecekteki davranışlarını tahmin etmek için fizik ve kimya dışına çıkmaya gerek yoktur. Materyalizm, nedensel ilişkinin, zihinsel içerik ya da mantık kanunları değil sadece fizik kanunları tarafından idare edildiğini varsayar.²⁴ Eğer fiziksel sistem nedensel olarak kapalıysa, insan da fizik kanunlarına tabi bir mekanizmayla, zihinsel durumlar ister olsun ister olmasın, dışarıdan bakıldığında bu sistem kendi rotasından şaşmadan devam edecektir. Öyleyse fiziksel dünyada meydana gelen olaylar açısından zihin durumlarının bir önemi ve tesiri yoktur.²⁵

Hâlbuki rasyonel çıkarsama yapabilmek için zihin durumları birbirini etkilemelidir. Çünkü çıkarsama, zihin durumları arasında meydana gelen bir sebep-sonuç ilişkisini zorunlu kılmaktadır. Bir zihin durumunun diğerine önerme içeriği (ya da anlam içeriği) yüzünden sebep olduğu çok açıktır. Eğer tüm nedensellik fiziksel olsaydı, içerik niteliklerinin birbirini takip etmesi beklenemezdi. Mesela “Tüm insanlar ölümlüdür” bir beyin durumu, “Sokrat da insandır” ikinci bir beyin durumu, “O halde Sokrat da ölümlüdür” üçüncü bir beyin durumu olsaydı, bu önermelerdeki anlam içeriklerinin, beyin durumlarının nedensel olarak birbirini takip etmesinde hiçbir etkisi olamazdı. Çünkü materyalizme göre içerik ya da anlam dediğimiz şeyin beyindeki fiziksel durumların oluşmasında bir tesiri yoktur. Bu nedenle zihinsel nedensellik natüralizm için büyük bir problem teşkil etmektedir.²⁶

Bir örnek üzerinden fiziksel ve zihinsel nedensellik arasındaki fark şöyle açıklanabilir: Ünlü tenisçi Serena Williams’ın bir açık tenis turnuvasında şampiyonluk kazandığı bir maç esnasında, tenis topunun yanlışlıkla hakemin gözlüğüne gelip onu kırdığını hayal edelim. Top, hakemin gözlüğünü neden kırmıştır? Çok sert olduğu ve çok süratli geldiği için mi, yoksa Serena Williams gibi efsane bir tenis yıldızının topu olduğu için mi? Serena, o topa belki rakibini iki sette 2-0 yenmiş, kortta heyecan yaratmış ve sonunda şampiyon olmuştur. Topa bu şekilde pek çok anlam yükleyebiliriz. Ama topa verdiğimiz bu anlamlar gözlüğün kırılmasında etkili olmuş mudur? Tabi ki hayır, çünkü maddeye yüklediğimiz anlamlar mekanik ilişkilerde etkili değildir.²⁷

Fiziksel bir olayı tarif ederken sadece nedensel ilişki kurarak açıklama yaparız. Fakat Lewis’e göre akıl yürütürken nedensel ilişki yeterli bir açıklama değildir. Deneyimlerimizden çok iyi biliyoruz ki, bir düşünce diğer bir düşünceye, fiziksel varlığı yüzünden değil, ona gerekçe olarak görüldüğü için yol açar. Mantık yürütürken belli sonuçları çıkarabilmek için farkında olalım olmayalım bazı

²⁴ William Hasker, *The Emergent Self*, (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1999), 64-75.

²⁵ Hasker, *The Emergent Self*, s.77.

²⁶ Victor Reppert, *C. S. Lewis’s Dangerous Idea: In Defence of the Argument from Reason*, (Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2003), s. 78-80.

²⁷ Bu örnek Victor Reppert’in verdiği başka bir örnekten esinlenerek verilmiştir. Bkz. Reppert, “The Argument from Reason”, s. 376.

gerekçelerin varlığına inanırız. Tüm akıl yürütme yöntemleri, çeşitli inanç ya da önermeler arasında mantıksal bir ilişki kurmayı gerektirir. Bu bir gerekçe-sonuç ilişkisidir. Yani inandığımız bir dayanak/gerekçe, sonuç için zorunlu ve onu ispatlayan bir delil olarak görülür.²⁸ Bu nedenle akıl yürütürken kurduğumuz rasyonel ilişkiyi, fiziksel olayları tarif ettiğimiz gibi tarif edemeyiz.

Natüralistler fiziksel açıklamanın tam ve yeterli bir açıklama olduğunu kabul eder. Fakat fiziksel açıklama tam ve yeterli bir açıklama olduğu takdirde rasyonel sebeplere, etkili olmak için bir alan kalmamaktadır. Akıl yürütmek sadece beynimizde gerçekleşen fiziksel bir olaysa “Neden böyle düşünüyorsun?” sorusu fiziksel nedensellikte tam olarak açıklanabilmelidir. Bu durumda verdiğimiz cevabın gerekçesi olarak “Beynimin şu bölgesindeki nöronlar şöyle ateşlendi” gibi fiziksel bir olayı tarif etmemiz gerekirdi. Fakat bu cevabımız mantıklı bir cevap olmadığı için rasyonel açıdan geçersiz olurdu. Bir çıkarsama, doğru bir öncülün mantıksal sonucu değilse, yani rasyonel bir delili yoksa bir değeri de yoktur.²⁹ Mesela, sanrıya beyindeki fiziksel süreçler sebep olur, ama sanrının mantıklı bir nedeni yoktur. Yani, bir sanrıya yol açan fiziksel sebepler, onu doğrulamaz. Başka bir örnek üzerinden düşünersek, bir insanın fikirlerini yürütmek istediğimizde mantıksal bir yöntem izlemek yerine kolayca kaçıp “söylediğin mantıklı değil, çünkü senin psikolojin bozulmuş, çünkü depresyondasın...” gibi bahaneler buluruz. Böylece fiziksel bir sebep göstermiş oluruz. Yani o inancın, mantıklı bir sebebi olsun olmasın, fiziksel bir sebebin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıktığını ima ederiz. Bu da, bir inancın tam olarak fiziksel sebeplerle açıklandığında, mantıksal bir gerekçesi kalmayacağına dair bir sezgimiz olduğunu gösterir.³⁰

Buna karşın indirgemeci fizikalistlerden J. J. C. Smart, “rasyonel sebeplere göre hareket etmenin fiziksel sebeplere göre hareket etmek” olduğunu söyler. Çünkü insan adeta bir bilgisayar gibi programlanmıştır. Embriyo halinden itibaren genetik yatkınlığı ve çevresel koşulların etkisiyle beyni belli bir yapı kazanır. Bu nedenle beyin belli bir şekilde çalışır. Belli yapıdaki beyne sahip insanlar belli kararlar alır, diğer beyin yapısına sahip insanlar ise başka kararlar alırlar. Dolayısıyla insanların tüm kararlarını fiziksel koşullar belirler.³¹ Eğer böyle olsaydı, çıkarsamalarımızın rasyonel bir gerekçesi olamazdı. Oysa insan sezgisel olarak aklın, fiziksel nedensellikten tamamen bağımsız olduğunu, dışarıdan ya da içeriden herhangi bir fiziksel sebebin etkisiyle değil, mantık kurallarına göre akıl yürüttüğünü düşünür. Bir sonucun rasyonel olabilmesi için güvenilir çıkarsama prensiplerine dayanan bir sezgiye uymalıdır. Zihin sadece fizik kanunlarına tabi ise, mantıksal çıkarsama kanunları akıl yürütme sürecinde etkin rol oynayamaz, düşünme eylemini yönlendiremez.³² Bir argüman, fiziksel olaylar zincirinden

²⁸ Gregory Bassham, “Introduction: Oxford’s Bonny Apologist”, C. S. Lewis’s *Christian Apologetics: Pro And Con*, ed. Gregory Bassham, (Leiden, Boston: Brill Rodopi, 2015), s. 11-13.

²⁹ C. S. Lewis, *Miracles*, (İngiltere: Collins, 2012), s. 22-23.

³⁰ Lewis, *Miracles*, s. 24.

³¹ John J. C. Smart, *Between Science and Philosophy*, (New York: Random House, 1968), s. 300-304.

³² Hasker, *The Emergent Self*, s.181-182.

bağımsız olarak, öncüller ve sonuç arasındaki bağı kuran rasyonel bir sezgiye dayanmıyorsa, geçerli ve geçersiz bir çıkarsama arasında bir fark kalmayacaktır. Elde ettiğimiz sonuç mantık kurallarına uygun düşerse bu tamamen şans eseri olacaktır. Bu durumda vardığımız sonucun güvenilir olduğunu veya o sonucu doğuran yeterli sebeplerin doğruluk kriterine uygun düştüğünü nasıl bileceğiz? Elbette hiçbir zaman bilemeyeceğiz.³³

Bazı indirgeme karşıtı fizikalistlerse, zihinsel olayların fiziksel neden sonuç ilişkisine aykırı olduğunu, bu nedenle pek çok zihinsel olay gibi rasyonel kararların, fiziksel olaylar gibi öngörülemeyen rastgele sonuçlar olduğunu iddia eder.³⁴ Nihayetinde rastgele bir sonuç ile geçersiz bir çıkarsama arasında bir fark yoktur; her ikisinde de rasyonel açıdan doğru ve yanlış yoktur.³⁵ Bu durumda fizikalizm şöyle bir şüpheciliğe yol açmaktadır: Doğru bir inancımız olabilir ve bu inanç için rasyonel nedenlerimiz de olabilir fakat fizikalizm doğru ise inançlar beynin fizik durumuna bağlı olduğu için beyindeki fiziksel koşullarla doğru inancın bir araya gelmesi tesadüf olacaktır. Bu durumda bir inancı doğru bilgi olarak kabul etmek rasyonel açıdan mümkün değildir.³⁶

Peki fiziksel ve rasyonel olmak üzere iki farklı ilişki türü düşünce sürecinde aynı anda nasıl meydana gelmektedir? Eğer rasyonel gerekçelerimiz varsa bu gerekçelerle; bir inancın, fiziksel ya da psikolojik bir olay olarak beyinde ortaya çıkması arasında nasıl bir bağ vardır? Bu soruya natüralist bir cepheden cevap vermek güçtür. Çünkü natüralizmin, evrenin başlangıcından itibaren anlattığı nedensel hikâyede, materyalist olmayan herhangi bir ontolojiyi gerektiren bir açıklama yapmak tutarsızlıktır.³⁷ Churchland gibi eleyici materyalistler bu soruyla uğraşmamak için en başta zihin durumlarının varlığını reddederler hatta onların birer yanılgı olduğunu ileri sürerler.³⁸ Tutarlı bir fizikalizm, sizi, önerme içeriğine sahip bir zihin durumu olmadığı sonucuna götürecektir. İnancın varlığını kabul eden fizikalistlere göre ise rasyonel gerekçelerle, beyindeki fiziksel olaylar arasında kanıtlanmış bir ilişki olmadığı için inançlar epifenomenaldır; diğer bir deyişle onların nedensel bir tesiri yoktur. Çünkü beyindeki fiziksel süreçleri incelediğimizde, inançların meydana gelmesinde rasyonel gerekçelerin nasıl etkili olduğunu göremeyiz.

Nörobilimdeki gelişmeler, zihinsel ve fiziksel durumlar arasında doğrudan bir bağ

³³ Herbert James Paton, *The Categorical Imperative: A Study in Kant's Moral Philosophy*, (5th ed., London: Hutchinson, 1965) s. 218; James N. Jordan, "Determinism's Dilemma", *The Review of Metaphysics*, 23/1 (1969): 61.

³⁴ Mesela Donald Davidson'a göre zihin olaylarında katı fizik kanunlarına aykırı bir işleyiş görülür. Bu da zihne özgü anormal bir durumdur. Bu nedenle katı bir neden sonuç ilişkisi ortaya koymak mümkün değildir. Fakat bu tür iddialar nihayetinde zihinsel nedenselliği açıklayamaz. Steven Yalowitz, "Anomalous Monism", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/anomalous-monism/> (erişim: 13 Nisan 2017).

³⁵ Jordan, "Determinism's Dilemma", s. 52-53.

³⁶ Henry E. Allison, "Kant's Refutation of Materialism", *The Monist*, 72/2 (1989): 198.

³⁷ Reppert, C. S. *Lewis's Dangerous Idea: In Defence of the Argument from Reason*, s. 66-69.

³⁸ Bkz. Paul M. Churchland, *Madde ve Bilinç*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2012).

olduğu düşüncesini doğrulamaktadır. Johnson'a göre zihinsel durumlar, beynin karmaşık yapısı sonucu beliren niteliklerdir. Bu teoriye göre gerekçe açıklamaları, nörolojik neden-sonuç açıklamalarına bağlıdır. Beyin süreçlerini engellediğinizde zihinsel süreçler dolayısıyla akıl yürütme de engellenir. Mesela, ciddi bir kazada beyni hasar gören bir insan artık doğru düşünme yeteneğini kaybedebilir. Bu nedenle fiziksel süreci değiştirirseniz gerekçeleriniz değişecektir; bu da o sürecin sonucunda çıkarsadığınız sonucu değiştirecektir. Fiziksel duruma müdahale etmeden, nöronları etkilemeden, gerekçeleri ortadan kaldıramazsınız.³⁹ Fakat bu açıklama da, iki farklı ilişki türünün (fiziksel ve rasyonel nedenselliğin) aynı anda nasıl ortaya çıktığını aydınlatmamaktadır. Moreland'e göre nörobilimin keşiflerine dayanan felsefi tartışmaların çoğunda aynı kafa karışıklığı görülür: Belli bir zihin durumuyla, beynin belli bir bölgesindeki nöron faaliyeti arasında bir bağıntı keşfedilince bu bağıntının, o zihin durumunun açıklaması olduğu zannedilir ve bu bulgu materyalizmin bir kanıtı olarak gösterilir. Öncelikle bu bir açıklama değildir, çünkü bilimsel bir açıklama bir olayın, belli sebeplere bağlı olarak "neden meydana gelmek zorunda olduğunu" açıklamalıdır.⁴⁰ Burada dikkat edilmesi gereken husus, zihin durumlarının fizik durumlarına bağlı ortaya çıkması değil, iki durumun özdeş olmamasıdır. İndirgeme karşıtlarının savunduğu bu teori (*supervenience*) aslında onları fiziksel ve zihinsel durumlar arasında materyalizm açısından kabul edilemez bir ilişkiyi varsaymaya zorlamaktadır.⁴¹

Son olarak natüralistlere göre nedensel olarak kapalı bir evrende mekanik bir sistem işlediği için, temel fizikte normatif bir şey yoktur.⁴² Bir parçacığın şu an yaptığı şeyi öyle yapması gerektiğini düşündüğü için yaptığını söyleyemeyiz. Atomda mantık aranmaz, böyle bir şey aramak zaten saçmadır.⁴³ Eleyici, indirgemeci ve indirgemeci olmayan tüm natüralistler böyle düşünür.⁴⁴ Oysa rasyonel gerekçe-sonuç ilişkisinde normatiflik vardır. Bir önerme "bu durumda doğru olmalıdır" derken yaşadığımız kesinlik, zihnimiz dışındaki dünyanın nasıl olması gerektiğine dair derin bir kavrayıştır. Bu kavrayış, beynimizin işleyiş tarzına özgü herhangi bir fiziksel mekanik olaydan ibaret olsaydı zihnimizin ötesindeki gerçekliğe ulaşmak için güvenilir olamazdı.⁴⁵ Bu yüzden, Lewis'e göre

³⁹ David Kyle Johnson, "The Argument From Reason: Lewis's Fundamental Mistakes", *C. S. Lewis's Christian Apologetics: Pro And Con*, ed. Gregory Bassham, (Leiden, Boston: Brill Rodopi, 2015), 114-118.

⁴⁰ Lee Strobel, *Hani Tanrı Ölmüştü*, çev. Sare Levin Atalay, Reşit Şahin (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011), s. 363. Ayrıca bkz. J.P. Moreland, "God and the Argument from Mind", *Scaling the Secular City*, (Grand Rapids, Mich.: Baker, 1987).

⁴¹ Reppert, "The Argument from Reason", s. 372-373.

⁴² Lewis böyle bir evreni "boş evren" olarak adlandırır. Çünkü hayata anlam kazandıran ve bilgiyi mümkün kılan tüm zihinsel niteliklerden yoksun bir varlık anlayışı söz konusudur. Varsa bilinç, düşünce ve akıl kendi kendilerini organize ederek bir araya gelmiş bilinçsiz ve amaçsız temel parçacıkların makro seviyede gözlemlenen yan ürünüdür. Böyle bir evrende akıl yürütmeyi mümkün kılan koşulların varlığını temellendirmek imkânsızdır. Bkz. C. S. Lewis, "The empty universe", *Present Concerns*, ed. W. Hopper, (San Diego, CA: Harcourt Brace, 1986), s. 81-82.

⁴³ Antony Flew, "The Third Maxim", *The Rationalist Annual*, 72 (1955): 64.

⁴⁴ Reppert, "The Argument From Reason", s. 345; Reppert, *C. S. Lewis's Dangerous Idea*, s.52-53.

⁴⁵ Lewis, *Miracles*, s. 23.

akıl, akıldan yoksun neden-sonuç zincirinden bağımsız ve özgür olmalıdır. Natüralizm, fiziksel nedenselliği tek açıklama türü kabul ettiği için rasyonel nedenselliğin varlığını izah edemez. Eğer rasyonel bir çıkarsama, akıl dışında kalan herhangi bir sebep ile açıklanırsa bu açıklama mantıksal açıdan geçerli değildir. Tüm teoriler akıl yürütülerek elde edildiğine göre, akıl yürütmenin bilgiye erişmede doğru bir yöntem olduğunu ve güvenilirliğini tehlikeye düşürecek her teori, kendi kendisini çürütmüş olur, bu nedenle natüralizm kendi kendini reddeden bir iddiadır.

Natüralist Bir Evrimin Yan Ürünü Olarak Akıl

Natüralist bir paradigmada aklın ortaya çıkışı planlanmamış bir evrimle açıklanmaya çalışılır.⁴⁶ Bir natüralistseniz, nedensel olarak kapalı bir sistemde, en başta canlılığın cansız maddeden ortaya çıktığını, insanın ve diğer tüm canlıların, planlanmamış süreçlerle, doğal seleksiyon ve mutasyon gibi mekanizmalar sayesinde tek hücreli canlılardan geliştiğini kabul edersiniz. Bu teoriye göre bilişsel yeteneklerimiz planlanmamış ve amaçsız evrim sayesinde tesadüfen oluşmuştur. Bu süreci tasarlayan, idare eden ve hedefini belirleyen bir akıl yoktur. Fakat bu durumda bilişsel yeteneklerimizin güvenilir olduğunu söyleyebilir miyiz?⁴⁷ Aynı soruyu Darwin şöyle sormuştur:

“Daha aşağıdaki hayvanların zihninden evrilen insan zihninin görüşlerinin herhangi bir değeri olup olmadığı ya da güvenilir olup olmadığına dair korkunç bir şüphe belirir hep kafamda. Acaba bir insan, bir maymunun zihnindeki görüşlere güvenir mi, eğer böyle bir zihinde görüşler varsa?”⁴⁸

Eleyici materyalistlerden Churchland evrimin aslında doğru bilgi üretmek gibi bir hedefi olmadığını şöyle ifade etmiştir:

“... bir sinir sistemi, organizmaya dört konuda başarı sağlar: Beslenme, kaçma, savaşma ve üreme. Sinir sistemlerinin temel vazifesi, organizmanın hayatta kalabilmesi için vücudun bütünlüğünü muhafaza etmektir. ... Duyu-motor kontroldeki gelişmeler evrimsel bir avantaj sağlar: daha karmaşık gelişmeler, *bir organizmanın hayat tarzına uyum gösterdiği ve organizmanın hayatta kalma şansını arttırdığı için* (italik Churchland’ın vurgusudur)

⁴⁶ Akıl ve bilinci, evrimle izah etmenin mümkün olmadığına ilk dikkat çekenlerden biri, doğal seleksiyonlu evrim teorisini Darwin’le beraber ortaya koyan Alfred Russel Wallace’tır. Bkz. V. S. Ramachandran, “İnsanın Evriminde İleriye Doğru Büyük Sıçramanın İtici Gücü Olarak Ayna Nöronlar ve Taklit Yoluyla Öğrenme” *Zihin*, ed. John Brockman, çev. Beyza Bilal, Zeynep Gül, (İstanbul: Alfa, 2013), s. 118-119.

⁴⁷ Alvin Plantinga, “Introduction”, *Naturalism Defeated? Essays on Plantinga’s Evolutionary Argument against Naturalism*, ed. James Beilby, (New York: Cornell University Press, 2002), s. 2-3.

⁴⁸ Darwin, C., “Letter to William Graham, Down, July 3, 1881”, *The Life and Letters of Charles Darwin Including an Autobiographical Chapter*, ed. Francis Darwin, (London: John Murray, Albermarle Street, 1887) I: 315-316.

avantajlıdır. Doğru, her neyse, kesinlikle beklenen en son şeydir.”⁴⁹

Churchland eğer haklıysa, doğal seleksiyon doğrularla değil canlının adaptasyonu ile ilgilenmektedir. O halde bilişsel yetilerimizin temel işlevi, doğru inanç üretmek değil hayatta kalmayı sağlamaktır. Bu durumda, bilişsel yetilerimizin doğru inanç üreteceğinin bir garantisi yoktur.

Akıl sadece hayatta kalma şansını arttırmak için varsa, bir natüralist bilişsel yetilerimizin doğru inançlar ürettiğine neden inanmalıdır? Evrimsel biyolojinin bu soruya verdiği cevaba göre “Doğru inanç üreten mekanizmalara sahip olan organizmalar çevrelerine daha iyi adapte olur, bu nedenle doğal seleksiyon bu organizmaların lehine işler.”⁵⁰ Doğru inanç ise dünyayı en isabetli şekilde tarif eden ve dış dünyada karşılığı olan bir inançtır. Eğer bir özellik bulunduğu koşullarda bir canlıya hayatta kalması ve üremesine yardımcı oluyorsa, o uyum sağlayan bir niteliktir. Örneğin canlının yakınında onun hayatını tehdit eden bir avcı-yırtıcı varsa, söz konusu uyum sağlayıcı özellik onun avcıdan kurtulmasını sağlar. O halde bir hayvana doğru inanç sağlayan bilişsel bir mekanizma uyum sağlayıcı bir özelliktir.⁵¹ Oysa pek çok filozof, böyle bir anlatının, aklımızın doğru bilgiye ulaştırdığına inanmak için yeterli bir gerekçe sağlamadığını söyler.⁵²

Bahsettiğimiz konudaki fikirleriyle ön plana çıkan bir filozof olan Plantinga’ya göre, insanın evrim yoluyla varlığa çıktığını natüralizmle birlikte kabul edersek, bu inancın doğru olma şartına bağlı olarak bilişsel yeteneklerimizin güvenilir olma ihtimali bir hayli düşer.⁵³ Öncelikle materyalizme göre, bir parça maddenin diğer bir madde veya olay hakkında bir inanca sahip olması beklenemez. Oysa akıl yürütürken kullandığımız önermelerin hepsi birer inanç durumudur.⁵⁴ Natüralistler arasında inançların, içerik niteliklerinin ontolojik statüleri konusunda anlaşmazlık vardır.⁵⁵ İndirgemeci fizikalistlere göre sadece fiziksel durumlar gerçek olduğu için, içerik nitelikleri, beynin nörofizyolojik niteliklerine indirgenmelidir. Bu nedenle inanç, sinir sistemine verilen girdiyi ve kaslara giden çıktıyı içeren, bir nöral olay olabilir. Fakat nöral olayların, nörofizyolojik niteliklerinden (mesela nöronlar arası bağlantılar, ateşleme dereceleri gibi) bahsederken içerik niteliği yok sayılır. Oysa çıkarsama yaparken bir A inancı için bir A önermesi olduğunu biliriz. İnancın içerdiği önerme doğru ise inancımız

⁴⁹ Patricia S. Churchland, “Epistemology in the Age of Neuroscience”, *The Journal of Philosophy*, 84/10 (1987): 548.

⁵⁰ Brain Garvey, *Philosophy of Biology*, (Stocksfield: Acumen, 2007), s. 181.

⁵¹ Garvey, *Philosophy of Biology*, s. 182.

⁵² Söz gelimi Alvin Plantinga, Arthur Balfour, Thomas Nagel, C. S. Lewis, Victor Reppert.

⁵³ Alvin Plantinga, “Natüralizme Karşı Evrimsel Argüman”, *Allah Felsefe ve Bilim*, ed. Caner Taslaman v.dğr., çev. Fehrullah Terkan, (12. bs. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015), s. 187.

⁵⁴ İnanç durumları, ancak belli bir gelişmişlik düzeyine sahip karmaşık beyinlerde ortaya çıkar, böylece adına doğru ya da yanlış dediğimiz zihin durumları meydana gelir. Bkz. Plantinga, “Natüralizme Karşı Evrimsel Argüman”, s. 191-193.

⁵⁵ Bkz. William Ramsey, “Naturalism Defended”, *Naturalism Defended? Essays on Plantinga’s Evolutionary Argument against Naturalism*, ed. James Beilby, (New York: Cornell University Press, 2002), s. 15-30.

doğru, yanlış ise inancımız yanlıştır.⁵⁶ Bu nitelik olmadan akıl yürütmek mümkün değildir. Bununla bağlantılı olarak natüralistlerin cevaplayamadığı can alıcı diğer bir soru da şudur: “Nöral bir olay nasıl olur da bir önerme taşıyabilir?” Bir nöral yapının bir içeriği nasıl kazandığına ve onunla nasıl ilişki kurduğuna dair tatmin edici bir açıklama yoktur.

İndirgeme karşıtı natüralistler, inancın kısmen beyinde meydana gelen olaylara bağlı olsa da, içeriğinin onlara indirgenemeyeceğini düşünür. Bu durumda ise doğru inanç ve uyum sağlayan davranış arasındaki ilişkinin nasıl ortaya çıktığı sorunu gündeme gelir. Bir inancın içerik kazandığı kabul edilse bile, bu içeriğin nedensel ilişkide bir davranışa nasıl yol açtığını görmek çok daha zordur.⁵⁷ Fodor’un dediği gibi doğruluk değerinin, inancın nedensel etkisiyle bir ilgisi yoksa doğru inancın uyumlu bir davranış üretmekle de alakası yoktur. Bu ise onun gibi indirgeme karşıtları için gerçekten tüm entelektüel faaliyetin, hatta “dünyanın sonu”⁵⁸ anlamına gelir. Çünkü sonuçta tüm çıkarsamalarımız ve eylemlerimiz anlamını yitirecektir.

İnsanlar doğuştan gelen bir sezgiyle, inançları ve davranışları arasında nedensel bir ilişki olduğunu, hatta doğru inançların başarılı davranışlara neden olduğunu düşünürler. Fakat natüralizme göre düşünürsek böyle bir varsayımda bulunmak bile mümkün değildir. En iyi ihtimalle inançlar davranışa neden olsa bile bir natüralist, inançlı canlıların inançlarının neden doğru olduğunu varsaymalıdır? İster indirgemeci olsun ister indirgeme karşıtı olsun, her iki yaklaşımda nöroloji sadece uyum sağlayıcıdır. İnancın doğru olup olmadığı, nörolojinin ya da sebep olduğu eylemin uyum sağlayıcılığı açısından bir önem taşımaz.⁵⁹ Bu durumda Plantinga’ya göre bir natüralistin, “kendi bilişsel yetilerinin güvenilir olduğu” şeklindeki önermesinin bir “çürütene” var demektir. Böylece inancı doğru olsa bile, onun doğru olduğunu düşünmek için rasyonel bir gerekçesi kalmamaktadır. O halde bir natüralist, aklının güvenilir olduğu konusunda ya agnostik olmalı ya da onun yanlış olduğunu kabul etmelidir.

Bazı natüralist evrim savunucuları, inancın doğruluğunun, davranışın uyumluluğunu açıklamaya yardım ettiğini düşünür.⁶⁰ Doğruluk değerindeki değişimler, davranışın başarı şansını etkileyeceği için doğru inancın uyumlu davranışa yol açma ihtimali daha yüksektir. Doğru önermeler doğru sonuçları garantiler, böylece çıkarsamaları yöneten doğru girdilere dayalı bir sistem daha

⁵⁶ Plantinga, “Natüralizme Karşı Evrimsel Argüman”, s.191-193.

⁵⁷ Plantinga, “Reply to Beilby’s Cohorts”, *Naturalism Defeated? Essays on Plantinga’s Evolutionary Argument against Naturalism*, ed. James Beilby, (New York: Cornell University Press, 2002), s. 213-217.

⁵⁸ Jerry Fodor, “Making Mind Matter More”, *A Theory of Content and Other Essays*, (Cambridge: MIT Press, 1990), s. 156.

⁵⁹ Plantinga, “Natüralizme Karşı Evrimsel Argüman”, s. 212.

⁶⁰ Bkz. William Ramsey. “Naturalism Defended”; Jerry Fodor. “Is Science Biologically Possible?”; Evan Fales. “Darwin’s Doubt, Calvin’s Calvary” *Naturalism Defeated? Essays on Plantinga’s Evolutionary Argument against Naturalism*, ed. James Beilby, (New York: Cornell University Press, 2002).

başarılı davranışlar üretecektir.⁶¹ İnsanın pek çok canlıdan farklı bir hayatta kalma stratejisi olarak akıl yürütmede üstünlük kazandığı yadsınamaz. Doğru inançların başarılı eylemler üretme olasılığı elbette yüksektir. Fakat doğal seleksiyonun yanlış inançtan çok doğru inanç seçeceğinin bir garantisi yoktur. Eğer evrimci bir natüralist böyle olduğunu varsayıyorsa (doğru inanç her zaman başarılı ya da yanlış inanç her zaman hatalı eylem üretmediğine göre) tüm alternatif olasılıklara karşı avantajlı olan güvenilir inanç üretme mekanizmasının nasıl meydana geldiğini izah etme sorumluluğunu üstlenmiş olur.

Nagel'a göre, natüralizm, doğal seleksiyonla gelişen bilişsel yetilerimizin, bizi doğru şeye inanmak konusunda yönlendirmede güvenilir olması gerektiğini varsayar fakat dünyaya ilişkin inançlarımızın sistemli bir şekilde yanlış olma ihtimaline karşı bir savunma getiremez. Getireceği her savunma döngüselliikten kurtulamaz. Çünkü bilişsel yetilerimizin doğruluğuna duyduğumuz güven, o kapasitelerin kullanımına dayanmak zorundadır. Bu nedenle natüralizm radikal bir şüpheciliğe yol açar.⁶²

Sonuç itibarıyla Plantinga'nın da belirttiği gibi evrim ve natüralizm beraber doğruysa insan, amaçsız ve tasarımcısız bir mekanik sürecin ürünüdür. Doğal seleksiyon düşüncelerimizin doğru ya da yanlış olmasıyla ilgilenmez, sadece en uyumlu davranışı seçer. Onun doğrulara ulaşmak gibi bir hedefi yoktur. Ancak teist perspektiften bakıldığında insan, Tanrı'nın tasarım ürünüdür ve Tanrı insanın gerçeğe ulaşmasını arzuluyorsa, doğruları kavrama yeteneği O'nun insana verdiği bir yetenektir. Elbette, bu amaca uygun işlev gören bilişsel yetilerden de doğruları kavraması beklenir.⁶³

Evrenin Yapısında Yönelimsellik Yoktur

Akıl yürütme olayının meydana gelebilmesi için evrende gözlemlenen sayısız hassas ayarla⁶⁴ birlikte, bilinç, yönelimsellik, mantık gibi pek çok zihinsel koşulun bir arada olması gerekir. Maddeden kökten farklı bir mahiyete sahip bu koşulların, sadece fiziksel olgulardan oluşan evrene dâhil edilmesi mümkün gözükmemektedir.⁶⁵ Darwinci bir filozof olan Michael Ruse, zihinde meydana gelen olayların bilimsel paradigma içine oturtulamadığını şöyle dile getirir:

⁶¹ Fales, "Darwin's Doubt, Calvin's Calvary" s. 51.

⁶² Thomas Nagel, *Zihin ve Evren, Materyalist Neo-Darwinci Doğa Görüşü Neden Neredeyse Kesinlikle Yanlış*, çev. Özge Çağlar Aksoy (İstanbul: Jaguar Kitap, 2015), s. 32-33.

⁶³ Alvin Plantinga, "Theism, Atheism, and Rationality" https://www.calvin.edu/academic/philosophy/virtual_library/articles/plantinga_alvin/theism_ath_eism_and_rationality.pdf (erişim: 2 Kasım 2016).

⁶⁴ İnsanın dolayısıyla aklın meydana gelmesinde zihin dışında, fen bilimlerine konu olan sayısız koşul vardır. Konuyla ilgili bkz. Robin Collins, "Tanrı, Tasarım ve İnce Ayar", *Allah Felsefe ve Bilim*, ed. Caner Taslaman v.dğr., çev. Fehrullah Terkan (12. bs., İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015), s. 17-53.

⁶⁵ Nagel, *Zihin ve Evren, Materyalist Neo-Darwinci Doğa Görüşü Neden Neredeyse Kesinlikle Yanlış*, s. 10-18.

“Bir tutam atomun niye düşünce kabiliyeti olsun ki? Niye ben, şu yazıyı yazarken bile, ne yaptığım üzerinde düşünebiliyorum; ya da niye siz, yazdıklarımı okurken, ileri sürdüğüm fikirler hakkında, benimle aynı fikirleri paylaşarak ya da onları reddederek, hoşnutlukla veya canınız sıkılarak, bana karşı çıkmaya hazırlanarak veya fikirlerimizin buna değmeyeceğini düşünerek kafa yoruyorsunuz ki? Kimsenin hele de bir Darwinistin bu sorulara bir cevabı yoktur. Mesele şu ki bu sorulara bilimsel bir cevap verilemez.”⁶⁶

Ruse’un ifadelerinden anlaşılan o ki beynin “bir şeyler hakkında düşünmek” gibi bir kabiliyet kazanması natüralistler açısından beklenen bir durum değildir. İndirgemeci fizikalistlerden Armstrong da materyalizmin karşısına çıkan en büyük sorunun, zihinsel süreçlerdeki bu “hakkındalık” özelliği ya da “indirgenemeyen yönelimsellik” olduğunu söyler.⁶⁷ Akıl yürütürken zihnimiz, diğer varlıklar, olaylar ya da başka zihin durumları hakkındadır.⁶⁸ Bu sayfa üzerindeki mürekkep izlerinden oluşan cümleler ancak, karşısında onu okuyan ve yorumlayan, “hakkında” düşünen bir insan varsa anlamlıdır, yoksa sadece mürekkep izleridir. Beynimiz de tıpkı bu mürekkep izleri gibi yapısı itibarıyla anlamdan yoksun bir takım kimyasal bileşenlerden oluşur.⁶⁹ Mesela “Bir domates yedim” derken, beynimizin bir yerinde bu deneyimin içerdiği anlam⁷⁰, domatesin tadı, kokusu, rengi ve aldığımız haz gözlemlenemez; bunları ancak birinci şahıs olarak deneyimleriz.

Akıl yürütürken, yönelimsel zihnimiz, anlamlar arası ilişkiler kurar. “Tüm insanlar ölümlüdür” önermesinin zihnimizde ifade ettiği anlam, beynimizdeki fiziksel parçacıklarda yoktur. Buna rağmen beyin öyle bir durumda bulunur ki, bu önerme hakkında düşünür, onun ne anlama geldiğini bilir, doğru ya da yanlış olduğuna karar verir ve başka önermeleri art arda getirerek yeni doğrular üretir. Böylece fiziksel seviyede gözlemlenemeyen bir ilişkiye kaynaklık eder. Natüralizm açısından bakıldığında bir parça maddenin diğer nesnelerle bu tarz bir ilişki kurması beklenemez.⁷¹ Lewis’in dediği gibi:

⁶⁶ Michael Ruse, *Can a Darwinian Be a Christian?*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 73.

⁶⁷ David M. Armstrong, “Naturalism, Materialism and First Philosophy”, *Philosophia*, 8/2-3 (1978): 268-69.

⁶⁸ Zihin felsefesinde zihnin bu halini ifade etmek için yönelimsellik terimi kullanılmaktadır.

⁶⁹ Reppert, “The Argument from Reason”, s. 365.

⁷⁰ Tevfik Alıcı, *Gerçek Bir Yanılsama: Bilinç*, (İstanbul: Metis Bilim, 2014), s. 18-19. Dış dünyadaki nesneler hakkında düşünürken onların zihnimizde bir anlamları vardır ve bu anlamlar olmadan düşünmek mümkün değildir. Bazı beyin hasarları bu özelliğin bozulmasına yol açabilmektedir. *Agnosi* adı verilen bu bozuklukta nesnelere anlam verememe, onları tanıyamama durumu ortaya çıkar. Mesela bir sayfaya A harfi çizin ve onun A harfi olduğunu unutmaya çalışın, ona herhangi bir şekil gibi bakın o zaman o şekil sizin için bir anlam ifade etmeyecektir, bu durumda onu kullanarak bir kelime oluşturma mümkün değildir.

⁷¹ Reppert, “The Argument from Reason”, s. 364.

“Dünyadaki bir astronom ile birkaç ışık yılı uzaklıktaki bir cismin özellikleri arasında bir ilişki olduğunu kabul etmeliyiz. Fakat bu ilişkiyi, bir et parçası olduğunu düşündüğümüz astronomun beyni ve yıldızın maddesi arasında kuruyorsak hiçbir anlamı yoktur. Beyin hiç şüphesiz yıldızla her türlü ilişki kurabilir: Bu ilişki mekânsal, zamansal ya da niceliksel bir ilişki olabilir. Fakat bir parça maddenin bir diğer madde hakkında doğru olması çok saçmadır. Bu durumda evrendeki her bir atomun diğer atomlar hakkında doğru olduğu gibi bir sonuç çıkar. Fakat iki atom arasındaki söz konusu ilişki fiziksel ilişkiden çok farklı olacaktır.”⁷²

Fiziksel nedenselliğe göre beynin yönelimsel durumunun dayandığı nesneler zihin dışındadır. Eğer ben şu anda karşımda bir bilgisayar olduğunu ve onda yazı yazdığımı inanıyorsam, bunun nedeni gerçekten karşımda duran bilgisayar ile görme merkezim arasındaki nedensel ilişkidir, beynim bu ilişkiden etkilendiğinde yeni bir durum ortaya çıkar. Peki, beyin ve dış dünya arasındaki sebep-sonuç ilişkisini teknik olarak izah etmek, zihindeki bir anlam içeriğinin varlığını açıklamak için yeterli midir?⁷³ Natüralistler fiziksel ilişkinin neden bir anlama yol açtığını açıklayamamaktadırlar.

Bir fikirden başka bir fikri çıkarsayabilmek için düşündüğümüz şeyin ne anlama geldiğini bilmek zorundayız. Kullandığımız kelimelerin ve temsillerin içsel olarak kavradığımız anlamları vardır.⁷⁴ Quine ve Dennett, fiziksel olarak açıklayamadıkları için anlamların varlığını reddedip kavramların gönderme yaptıkları şeylerin belirsiz olduğunu savunurlar. Quine’a göre maddi dünyada kelimelerimizin atıfta bulunduğu bir gerçeklik yoktur.⁷⁵ Dennett benzer bir çizgide felsefi natüralizmin böyle bir sonuca götürmesinin kaçınılmaz olduğunu savunur. Çünkü natüralizmin öngördüğü planlanmamış evrimden, bir başkasının bizim anladığımız şekilde anlamasına olanak veren içeriklerden oluşan anlamların ortaya çıkarmasını bekleyemeyiz.⁷⁶ Fakat anlamlar belirsizse, Dennett ve Quine’ı anlamak, dolayısıyla hangi argümanın geçerli hangisinin geçersiz olduğunu bilmek de mümkün değildir. Bu iddialar, bilimsel çalışmalar için birer felakettir. Çünkü zihnimizdeki kavramların ancak neye atıfta bulunduğunu biliyorsak aralarında bağ kurabilir ve çıkarsama yapabiliriz. Bu, özellikle mantık için vazgeçilemez bir koşuldur. Mantıkta gerçek, tutarlılık, çelişmezlik v.b. gibi kavramların anlamları her insan için gayet açıktır; bunlar olmadan mantık yürütemeyiz, dolayısıyla bilimsel çalışma yapamayız.⁷⁷

İndirgeme karşıtı materyalistlere göre ise yönelimsel durumlar beyin durumlarına

⁷² C. S. Lewis, “De Futilitate”, *Christian Reflections*, (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1967), s. 63-64.

⁷³ Reppert, “The Argument from Reason”, s. 366-367.

⁷⁴ Reppert, “The Argument from Reason”, s. 363-364.

⁷⁵ W. V. O. Quine, *Word and Object*, (New Edition, Cambridge: MIT Press, 1960), 23-36, 113-124.

⁷⁶ Daniel C. Dennett, *Evolution, Error and Intentionality, The Intentional Stance*, (Cambridge, MA: MIT Press, 1987), s. 313.

⁷⁷ Reppert, “The Argument from Reason”, s. 368-369.

bağlı olarak beliriverir. Bu çok sorunlu bir açıklamadır; çünkü bir olayın nasıl, aynı anda hem fiziksel bir nedenin sonucu hem de fiziksel olmayan bir durum olduğunu izah etmek gerekir. Bu durumda fiziksel olandan farklı bir tür gerçeklikten ve farklı bir tür ilişkiden bahsediyoruz demektir. Beliren nitelikler artık fiziksel nitelikler olmadığına göre, bu beklenmeyen sonuç fiziksel niteliklerle açıklanamaz. Fiziksel nitelikle fiziksel olmayan yeni niteliğin arasındaki boşluk⁷⁸ materyalizme dayanarak nasıl kapatılır? Bu açıklama bilimsel yoldan yapılabilir mi?

Plantinga ve Lewis'in argümanlarında dikkat çektikleri gibi, zihin bir şey hakkındayken doğru ya da yanlış olan bir anlam içerir. Yönelimsel bir zihin durumu olmasaydı, akıl yürütmek için gereken doğru ve yanlış kavramları olmazdı. Bu kavramlar bir şey hakkında düşünen bir zihne ait kavramlardır. Çok gelişmiş bir yalan makinesi düşünelim, bu makine ona bağlanan kişinin bedeninde meydana gelen her türlü değişimi (adrenalin artışına bağlı olarak kan basıncında ve nabzındaki değişimleri) ve beyin görüntüleme yöntemiyle beyindeki nöral faaliyetleri tespit ediyor ve böylece onun yalan söylediğini anlamamızı sağlıyor. Beynin belli bölgelerinde ateşlenen nöronları izlemek suretiyle o insanın yalan söylediğini tespit edilebiliriz. Peki yalan söyleyen bir insanın bedeninde meydana gelen fiziksel olayları gözlemleyen başka bir insan olmasaydı, o yalancının sözlerinin doğru olmadığını ne gösterirdi? Cihaz mı, adrenalin mi, nabız artışı mı, nöral aktivite mi? Bu olayların aksi bir durumda, doğru konuşulduğu anlaşılıyorsa, yalan söylerken tespit edilen fiziksel durumların yanlış olması gerekmez mi? Peki beyindeki bir kısım nöral faaliyetler için doğru, diğerleri için yanlış diyebilir miyiz? Fiziksel olayları incelediğimizde doğadaki hiçbir şeyin "doğru" veya "yanlış" kavramlarına karşılık gelmediğini görürüz.

Tamamen tutarlı olmak isteyen bir materyalistin, akıl yürütmek için şart olan doğru inanç gibi yönelimsel bir zihin durumu konusunda eleyici olması beklenir.⁷⁹ Bilgi teorisinin dayandığı doğru ve yanlış kavramları Churchland'e göre "halk epistemolojisi"nin ürettiği normatif teorilerin elementidir.⁸⁰ Bu yüzden Churchland doğruyu elemanın, doğrunun peşinde koşmaktan daha iyi bir şey olduğunu savunur. Halbuki epistemolojide doğrunun yerine koyabileceğimiz başka bir kriter yoktur. Doğru ve yanlış kavramlarını kaldırdığınızda fikrinizi nasıl ifade edeceksiniz? İnsanın, tüm yanlış fikirlere rağmen, dünyaya ait doğrulara ulaşma gayreti vardır. Bu, yadsınamaz epistemolojik bir hedeftir. Her görüşün temelinde bu ideal yatar. Bu nedenle doğruyu elemeye hazır olan bir anlayışın bedeli ağırdır; çünkü bilimsel çalışmaların özündeki gayeyi ortadan kaldırmış olur. Daha da kötüsü, güncel hayattaki en basit anlaşmalar bile bu kavramlara vakıf olmadan

⁷⁸ Joseph Levine'nin nesnel ve öznel gerçekliği ayırmak için bu boşluğa *explanatory gap* demiş ve "fiziksel olgular ile öznel deneyim arasındaki metafizik aralık olarak tanımlamıştır". Bkz. Joseph Levine, *Purple Haze: The Puzzle of Consciousness*, (New York: Oxford University Press, 2001), s. 78; Tevfik Alıcı, *Gerçek Bir Yanılsama: Bilinç*, s. 25.

⁷⁹ Reppert, C. S. *Lewis's Dangerous Idea: A Philosophical Defense of Lewis's Argument from Reason*, s. 41.

⁸⁰ Paul Churchland, "On the Ontological Status of Observables", *A Neurocomputational Perspective: The Nature of Mind and the Structure of Science*, (Cambridge, Mass: MIT/Bradford, 1990), s. 150-151.

gerçekleşemez.

Mantık Kuralları Doğal Nedenlerle Temellendirilemez

Akıl yürütme eylemini, aklın doğrudan kavradığı mantık kuralları yönetir. Bu kuralların fiziksel olaylardan çıkarsanması ya da onlarla temellendirilmesi mümkün değildir. Mantık kuralları, mantık dışında kalan hiçbir şeyle açıklanamaz. Bu nedenle mantık kuralları da natüralist paradigmaya uymamaktadır.

Akıl yürütürken dayandığımız mantık kuralları, doğruluk değeri taşırlar bu açıdan fizik kanunlarından farklıdır. Fiziksel olaylar ya da nesnelerin açıklanması yoluyla mantıksal bir doğruya ulaşmak imkânsızdır. Onların deney ve gözleme dayanmayan bir doğası vardır.⁸¹ Olgusal önermeler ve mantık kuralları arasında bir karşılaştırma yapalım. "Leylak kokusu bana eski yazlarımı hatırlatıyor", "Aydınlıkta kırmızı rengi çok kolay seçiyorum" gibi cümleler bir olgu tasviri yapar. Zihin durumlarına ait birtakım olguları tanımlar. "Çelişki yanlıştır, çelişkiye düşmemeliyim", "İki cümle arasında bir çelişki varsa ikisi aynı anda doğru olamaz." gibi önermelerse olgu tasviri değildir. Kırmızıyı nasıl gördüğümüzü ya da bir kokunun hafızamızı nasıl canlandırdığını beyin görüntüleme ile kısmen izah edebiliriz, ama bizi "çelişki yanlıştır" gibi bir önermenin "doğru olduğuna" inandıran sebep nedir? Bu inanç herhangi bir beyin durumunda gözlemlenebilir mi? Tüm beyin durumlarını tek tek yazsak hiçbiri için doğru ya da yanlış diyemeyiz çünkü bu durumların doğruluk değeri yoktur. Ama ikinci guruptaki önermeler, beyne değil yönelimsel bir bilince ait kavramlardır; fiziksel dünyada bir karşılıkları yoktur ama doğru olduklarını biliriz. Kısacası nörobilimin bize tarif ettiği bir beyin durumundan evrensel nitelikli bir mantık kuralına geçmek mümkün değildir. Bir beyin durumu bir mantık kuralının doğru olduğuna dayanak sağlamaz. Nöro-kimyasal bir olayın tarifi başka, bir çelişmezlik ilkesi başka şeydir.

Mantığın kesin doğruluğuna duyduğumuz inancı mantık dışında kalan bir açıklama ile temellendiremeyiz. Nagel, bu gerçeğe ilişkin güzel bir örnek verir: Biri "Matematik öğretmenine aşıklar olduğun için $2+2=4$ 'ün doğru olduğuna inanıyorsun" dese bu size inandırıcı gelir mi? Diyelim ki öğretmenime aşığım ve söylediği her şeyin kesinlikle doğru olduğuna inanıyorum, bu inanç $2+2=4$ 'ün doğruluğunun bir ispatı değildir. Basit bir mantık kuralını düşünelim: "Bir önerme hem doğru hem yanlış olamaz"; bu kuralın kişiden kişiye ya da toplumdan topluma değişebileceğini düşünebilir miyiz?⁸² Ya da bu kuralın doğru olup

⁸¹ A. J. Ayer ve G. E. Moore, olgusal herhangi bir önerme ya da önermeler dizisinden dedüksiyonla doğru, iyi, gerçek gibi değerlere geçmenin imkânsız olduğunu söylerler, çünkü aralarında mantıki bir kopukluk vardır. Bkz. Recep Kılıç, "Olgu Ve Değer Problemi", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXV (Ankara, 1996), s. 363-369.

⁸² Elbette insanların kavrayış hızı, eğitimi, psikolojik özellikleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle pek çok mantık kuralını anlamakta ve uygulamakta zorluk çekebilirler ama bu farklılıklar mantık ve matematiğin kesinliğine gölge düşürmemektedir.

olmadığını anlayabilmek için nasıl edinildiğine dair psikolojik, zihinsel ya da nörolojik bir tahlil yapmak gerekir mi? Elbette hayır. Bu kuralı ilk kez duyan biri dahi doğru olduğuna hükmedecektir.⁸³ Mantıksal ve matematiksel örneklerle, diğer türden düşünce şekillerini yan yana koysak, mantık ve matematiğin daima kendi standartlarına bağlı olduğunu diğer düşünce tarzları gibi psikolojik bir tahlilin nesnesi olamayacağını anlıyoruz.

Mantık kurallarının diğer düşünceler üzerinde bir egemenliği vardır. Öyle ki mantıksal düşüncenin kendisi, onun hakkındaki - psikolojik fenomenler olarak kabul edilen- tüm düşüncelere hâkimdir. Akıl, mantık kurallarının dışına çıkarak onları sorgulayamaz. Mantığın hakim olmadığı bir düşünce alanı yoktur ki insan onu varsaymadan akıl yürütebilsin. Düşüncelerimizin doğru olup olmadığını her açıdan eleştirebilir, onlardan şüphe edebiliriz; ama bunu, önermeleri kuran, çıkarsamalar yapan, inançları inşa eden mantığın dışına çıkarak yapamayız, mantığın sınırlarından dışarı çıkmak imkânsızdır. Dolayısıyla mantığı bilimsel yoldan açıklamak mümkün değildir. Çünkü bu bilgi türü bile değişebilir, yanlışlanabilir. Buna rağmen mantık kurallarının doğruluğundan asla vazgeçemeyiz.⁸⁴

Bu açıdan bakıldığında fizik ve mantık kuralları arasında mahiyet farkı vardır. Mantık kuralları, fizik yasalarının bambaşka olduğu ve fiziksel nesnelerin var olmadığı evrenler de dâhil tüm mümkün evrenlerde geçerlidir. Ama fizik kanunlarının başka evrenlerde değişebileceğini söylemek mümkündür. Mesela yerçekiminin olmadığı bir evren varsayabiliriz ama $2+2=4$ 'ün geçerli olmadığı bir dünya hayal edemeyiz. İstanbul, Melbourne ya da Alaska'da mantıksal tutarsızlık doğru olmadığı gibi, başka galaksilerde ya da mümkün dünyalarda da öyledir. Mantıksal olarak insan aksini düşünemez. Bu nedenle mantık kuralları fiziki evrenimizi aşkın kurallardır; zaman ve mekâna göre değişmez. Bu açıdan fizik ve mantık kuralları kökten farklıdır. Mantık kurallarının gerçekliğini kabul etmek, fiziksel olmayan, zaman ve mekân üstü bir gerçekliği kabul ettiğimizin göstergesidir.⁸⁵ Bu ise natüralizm açısından bakıldığında anlaşılamaz ve kabul edilemez bir koşuldur.

Mantık, materyalistlerin dediği gibi sadece düşüncelerin birbirleri ile ilişkisi ise, nasıl olur da bir insanın beyninde meydana gelen düşünceler arasındaki bir ilişki, tüm zaman ve mekânlarda ortaya çıkan düşünceler üzerinde bir otorite kurabilir?⁸⁶ Bir zihinden geçen mantıksal düşüncenin diğer tüm akılları da bağlayan evrensel bir kuşatıcılığı vardır.⁸⁷ Mesela P'ye inanırız ve P doğru olduğu için P'nin Q'yu

⁸³ Thomas Nagel, *The Last Word*, (Oxford, New York: Oxford University Press, 1997), s. 56.

⁸⁴ Nagel, *The Last Word*, s. 55-66. Nagel'a göre psikolojik, antropolojik, rölativist, evrimsel, bilimsel v.b. her açıklama zaten mantığa dayandığı için ondan bağımsız bir şekilde, ona neden güvendiğimizi açıklayamaz.

⁸⁵ Caner Taslaman, *Allah'ın Varlığının 12 Delili*, (8. bs., İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2015), s. 157-158.

⁸⁶ Reppert, C. S. *Lewis's Dangerous Idea: A Philosophical Defense of Lewis's Argument from Reason*, s. 94-95.

⁸⁷ Nagel, *The Last Word*, s. 55.

gerektirdiğine ve bu nedenle Q'nun da "doğru olması gerektiğine" inanırız. Tüm akıllarda bu inanca yol açan gerçeklik ne olabilir? Bir natüralist için kabul edilmesi en zor şey, bir akıl yürütme tarzı ya da düşünme metodunun doğruluğuna, bir zihinden bağımsız mantık kurallarının karar vermesidir.⁸⁸ Materyalizm açısından sınırlı bir canlının, akıl yürütmek gibi lokal bir aktivitesinin, onu sınırsız sayıda evrensel doğruya ulaştırması imkânsız bir şey gibi görünmektedir.⁸⁹ Zaman ve mekân üstü bir gerçeklik nasıl olur da mekanik fiziksel sebeplerin etkisi altındaki beyinleri etkileyebilir? Reppert'e göre beynin fiziksel dünyadaki olaylara tabi olduğunu söylemek başka şey, bu fiziksel sistemin gerçekte tüm olup bitenin farkında olması, bir şeyin yalnızca "öyle olduğunu" değil "öyle olması gerektiğini" de bilmesi başka şeydir.⁹⁰

Mantık ve matematiği, natüralistler gibi sadece doğanın bir ürünü olarak görürsek, biyolojik ve psikolojik fenomenlerle baş başa kalırız. Bu da elimizde sadece, mantıktan daha kesin olmayan düşünceler kalıyor demektir. Kesinliğinden hiç şüphe etmediğimiz gerçekleri, kesinliğinden şüphe ettiklerimizle nasıl temellendirebiliriz? Bu yine mantıksal olarak mümkün değildir. Mantıksal doğrular, insanlar onları düşünse de düşünmese de doğrudur. Mantık yürütmek birinci şahıs tarafından yapılır ve birinci şahıs tarafından gözlemlenir ama onun perspektifine bağlı değildir. Bu nedenle rasyonel düşünce birinci şahsın üzerinde olan bir düşüncedir. Mantık yürütmek, zihinsel bir olay olsa da mantıksal doğrular zihinsel ya da fiziksel kapasitemizden bağımsızdır.⁹¹ Dolayısıyla natüralizm, mantığı, mantık dışı doğal nedenlerle açıklamaya çalıştığı müddetçe hataya düşecektir. Mantığı, nörolojik olaylar gibi mantıktan yoksun nedenlere bağlayan bir düşünce kendini çürütecektir.

Biz fiziksel bir sistemden ibaretsek, fiziksel olaylar mantıksal açıdan doğru düşünce ürettiğinde farkında olsak da olmasak da mantık kurallarını takip etmiş olacağız, ama beynimizi yöneten fizik kanunları mantığa aykırı davranmamıza yol açarsa yanılacağız demektir. Böylece mantık kuralları, inançların meydana gelmesinde etkisiz kalmış olacak ve gerekçe-sonuç ilişkisinin, doğru inançların oluşmasında hiçbir rolü olmayacaktır. Bu nedenle tutarlı olmak isteyen bir natüralist, rasyonel bir inancın (mesela rasyonel bir görüş olduğunu savunduğu natüralizmin) mantık kurallarından bağımsız olduğunu iddia etmek zorunda kalacaktır. Bu ise mantıksal açıdan geçerli olmayacaktır.⁹²

Sonuç olarak şöyle bir argüman kurabiliriz:

1-Mantıksal doğrular mantık dışı nedenlerle temellendirilemez.

⁸⁸ Reppert, C. S. *Lewis's Dangerous Idea: A Philosophical Defense of Lewis's Argument from Reason*, s. 81.

⁸⁹ Nagel, *The Last Word*, s. 70-74.

⁹⁰ Reppert, "The Argument From Reason", s. 380.

⁹¹ Nagel, *The Last Word*, s. 66-68.

⁹² Reppert, "The Argument from Reason", s. 379-380.

2-Mantıksal doğruları mantık dışı nedenlerle temellendiren bir argüman mantıksal açıdan geçersizdir.

3-Natüralizme göre mantıksal doğrular beyindeki fiziksel mekanik süreçlerin bir sonucudur.

4-Fiziksel mekanik bir süreç mantık dışı bir nedendir.

5-O halde natüralizm mantık dışı bir nedenle temellendirilmektedir.

6-Bu durumda natüralizm mantıksal açıdan geçersizdir.

Aklı, Doğaüstü Kişisel Bir Kaynağa Dayanarak Açıklamak Tutarlıdır

Görüldüğü üzere fiziksel bileşenlerden meydana gelmeyen akıl gibi zihinsel bir fenomenin, nasıl ve neden ortaya çıktığının açıklanması natüralizm açısından mümkün değildir. Fizikalist açıklamalardaki güçlüklerin farkına varan bazı filozoflar, zihinsel niteliklerin bugünün bilimsel paradigması içinde doğallaştırılamadığını, bu nedenle de “gizemli” ya da “anlaşılması çok güç” fenomenler olduğunu düşünürler. Mesela Searl, McGinn, Nagel ve Chalmers bu problemin üstesinden gelebilmek için zihne yönelik radikal bir bakış açısı geliştirilmesi gerektiğini savunurlar. Buna karşın teizm natüralizmden daha avantajlı bir konumdadır. Çünkü teizm, pek çok zihinsel gerçekliği basite indirgemeden ya da yok saymadan, olduğu gibi (yani bizim tecrübe ettiğimiz haliyle) kabul ederek, evrendeki sistemin yönelimsel ve kasıtlı bir sistem olduğunu söyler.⁹³ Böyle bir sistemin ise ancak kişisel bir ilk sebep ile açıklanması mantıklıdır.

Natüralistlere göre olaylar, fizik kanunlarının meydana getirdiği doğal zorunluluk ve tesadüfün sonucu olup teleolojik ya da gayesel bir sebebe dayanmaz. Fakat insanlar her zaman bir amaca dayalı açıklamalar yapar, eylemlerinin gerekçelerini söyler ve onları rasyonel sebeplerle temellendirirler. Bu, akıllı bir varlık olmanın getirdiği bir eğilimdir. Fiziksel dünyadaki mekanik açıklamalarla insanların dünyasındaki amaca dayalı açıklamalar farklıdır.⁹⁴ Swinburne’e göre tam bir bilimsel açıklama; nesnelerin kuvvetini, potansiyelini ve etkilerini içeren maddi bir açıklamadır. Eğer bu açıklama, inanç ve amaç gibi etkenleri de içerirse kişisel bir açıklama olur. Mesela bir dinamit, sahip olduğu niteliklerden dolayı belli bir sıcaklık-basınç altında patlar. Dinamit aynı zamanda onu ateşleyebileceğine inanan ve ateşleme maksadı taşıyan bir insan tarafından ateşlenir. Bu insanın amacı da patlamanın sebeplerinden biridir. Dolayısıyla olayların meydana gelişinde nitelik ve güç açısından maddi bir açıklama; amaç ve yönelim açısından kişisel bir

⁹³ Nagel, *Zihin ve Evren*, s. 34-35.

⁹⁴ Reppert, C. S. *Lewis's Dangerous Idea: A Philosophical Defense of Lewis's Argument from Reason*, s. 107-113.

açıklama vardır. Kişisel açıklama türü, dünya hakkında düşünürken kaçınılması imkânsız bir açıklamadır. Bu gerçeğe, insan eylemlerinde amaç ve inançların bir etkisi olmadığını söyleyerek itiraz eden materyalistler olsa da, normalde böyle düşünmeyiz.⁹⁵

Fiziksel ve kişisel açıklama etkileşim içindedir. Bazen biri diğerindeki faktörlerin varlığını ve işleyişini açıklar. Fizik, neden bir topun 20 metre yüksekten 2 saniye içinde düştüğünü, kişisel bir açıklama ise o topun neden oradan bırakıldığını açıklar. İnsanların inançları ve amaçları fiziksel faktörlerden etkilenebilir. İnançlarımızın oluşmasında ışığın gözümüze, ses dalgalarının kulağımıza gelmesi etkilidir ama ışık ışınlarının bir inanç oluşturma amacı yoktur. İnanç oluşturma süreci cansız nesnelerin kuvvet ve etkileri açısından açıklanabilir ama bu bilgi yeterli değildir. Bir olay ortaya çıktığında, sadece o anda etkili olan faktörleri değil o faktörlere yol açan önceki sebepleri ve onların ilk kez nasıl ortaya çıktığını açıklayabilen bir teori isteriz. Mesela insanın; akıl, inanç ve amaç gibi özelliklere sahip olmasında etkili olan ilk sebebi bilmek isteriz. Bu sorunun cevabını ancak nihai bir açıklama olarak teizm verebilir.⁹⁶

Materyalizm, kişisel açıklamadaki tüm faktörlerin fiziksel olduğunu iddia eder; yani insanların inançlarının, beyinlerindeki mekanik süreçlerden ibaret olduğunu söyler. Bugünkü beyin durumu dünküyle, dünkü bir öncekiyle açıklanır ve bu açıklama böylece devam eder. Fakat bu açıklama zinciri mantıken bir yerde durmak zorunda olup sonsuza kadar devam edemez. Nihayetinde öyle özelliklere sahip bir şey ya da bir kişi olmalıdır ki her nesne ona dayanmalıdır.⁹⁷ Natüralizm doğaüstü kişisel bir açıklamadan kaçmak için çok zorlamalı ve karmaşık bir yola girer. Akıl yürütmek gibi kökten farklı bir olayı, beyni meydana getiren sonsuz sayıda fiziksel durumun gücü ve etkileriyle izah etmeye çalışır. Her bir inanç, o anda beyinde gözlemlenen, elektrokimyasal durumlarla, o durumlar, atomlarla, atomlar onu meydana getiren parçacıklarla; dolayısıyla her şey, sayısız temel parçacığın ya da madde-enerji yığınının gücü ve etkisiyle açıklanır. Kılavuzsuz bir süreçte kendi kendilerine organize olan maddi organizasyonlar kendilerinde olmayan akıl gibi bir özellik göstermeye başlarlar. Böylesine karmaşık bir teori, açıklama yapmaktan çok açıklamayı imkânsız hale getirmektedir.⁹⁸

Aklı, akıldan yoksun sebeplere indirgeyerek, onu doğrudan tecrübe ettiğimizden farklı bir şekilde tanımlamak, akıl gerçeğini açıklamak değil ortaya çıkan sorunların ve kuşkuşların üzerini örtmektir. Buna karşın aklın varlığını, doğaüstü mutlak bir akılla açıklamak, en azından maddeyi, fiziksel parçacıklarla açıklamak kadar makuldür.⁹⁹ Akıl yürütmek öznel bir deneyim olduğu için ve fiziksel bir nesnede öznel deneyimin nasıl meydana geldiği fiziksel olarak açıklanamadığı için, bir

⁹⁵ Richard Swinburne, *Is There A God?*, (Oxford: Oxford University Press, 2010), s. 19-20.

⁹⁶ Swinburne, *Is There A God?*, s. 21-23.

⁹⁷ Swinburne, *Is There A God?*, s. 36-37.

⁹⁸ Swinburne, *Is There A God?*, s. 38-41.

⁹⁹ Reppert, C. *S. Lewis's Dangerous Idea: A Philosophical Defense of Lewis's Argument from Reason*, s. 120-123.

kişisel açıklama gereklidir. Tanrı adını verdiğimiz sonsuz akıl sahibi kişi, aklın en sade, en kolay ve nihai kişisel açıklaması olabilir. Fiziksel izaha karşın, teizmin, evrende neden rasyonellik olduğunu Tanrı'nın rasyonelliğine dayanarak açıklaması mantıklı ve sade bir açıklamadır. Her şeyi varlığa getiren ilk sebep, tabiat kanunlarının işlemlerini sağladığı gibi insanın her an varlığını devam ettirir; onun akıl sahibi olmasının nihai sebebidir.¹⁰⁰

İnsanın rasyonel doğruları kolayca kavrayabilme yeteneğinin nasıl meydana geldiğini natüralist evrimci paradigma izah edemez. Çünkü hayatın ve üremenin devamını sağlamak için mantık kuralları gibi zorunlu doğruları bilmeye ihtiyaç yoktur. Adams'a göre,

“Eğer Tanrı, tabiatı gereği zorunlu doğruları biliyorsa ve bizi O yarattıysa, bizi zorunlu doğruların zorunlu olduğunu kavrayacak şekilde düzenlemiş olmalıdır. Böylece gerçek nesneler hakkında zorunlu doğru ile o doğruya inancımız arasında nedensel bir ilişki olacaktır. Bu da inançlarımızın, ilgili nesnelerle alakalı bağdaşmasını inanılmaz bir tesadüf ya da açıklanamayan bir gizem olmaktan çıkaracaktır.”¹⁰¹

Bu nedenle mantık kurallarını doğrudan kavramak, doğru ve yanlış ayrımı yapabilmek gibi fiziksel açıklama getirilemeyen, bu nedenle natüralizme göre izahı imkânsız olan özelliklerin neden var olduğunu teizm kolayca temellendirebilir.

Natüralizm, evrenin yapısında amaç ve yönelimsellik olmadığını iddia ettiği için, akıl denen fenomenin ortaya çıkamayacağını ima eder ve bize görünüşte buna inanmak için pek çok neden verir. Fakat aklın, evrenin temel gerçeği olduğu inkâr edilemez. Natüralizm için akıl, açıklanması imkânsız bir problemken teizme göre Tanrı'nın özünde olan bir niteliktir. Mantıklı düşünme, mantıksal ilişki kurabilme ve fiziksel etkilerden bağımsız olarak mantıklı olanı kavrayabilme yeteneği Tanrı'nın bize verdiği bir yetenektir. Bu nedenle akıl, bize natüralizme karşı teizmi tercih etmemiz için pek çok makul sebep sağlamaktadır.¹⁰²

Sonuç

Aklı, doğanın bir ürünü olarak tanımlayan ateist-materyalist zihin teorileri aklın varlığını ve akıl yürütmeyi açıklayamaz. Bununla birlikte akla duyduğumuz *a priori* güveni temelden sarsan pek çok problem ortaya çıkarır. Aklın kaynağını, akıl ve amaç sahibi bir Tasarımcı'dan değil, akıl ve amaçtan yoksun fiziksel sebeplerden aldığını savunan natüralistler, makalede dikkat çekilen problemlerden dolayı kendi iddialarını temellendiremezler.

¹⁰⁰ Swinburne, *Is There A God?*, s. 38-41.

¹⁰¹ Robert Merrihe Adams, *The Virtue of Faith and Other Essays in Philosophical Theology*, (New York: Oxford University Press, 1987), s.218.

¹⁰² Reppert, C. S. *Lewis's Dangerous Idea: A Philosophical Defense of Lewis's Argument from Reason*, s. 123-128.

İnsanı planlanmamış bir evrimin ürünü olarak gören natüralistler, bu süreçte, akıl yürütürken başvurduğumuz bilişsel yeteneklerin adaptasyonu sağladıkları için seçtiklerini varsayarlar. Doğru inanç üreten canlıların başarılı eylemlerde bulunarak çevrelerine daha iyi adapte olduklarını, bu nedenle doğal seleksiyonun doğru inancın lehine işlediğini savunurlar. Planlanmamış bir evrimden beklenen, doğru inanç içeriğine sahip bir beyin değil çevreye uyum sağlayan bir beyindir. Akıl güvenilirliğinden şüphe edildiği anda tekrar akli kullanarak onu temellendiremeyiz. Dolayısıyla planlanmamış bir evrim inancına dayalı tüm argümanların geçerliliği de tehlikeye düşer; çünkü onların doğruluğunu iddia edecek bir temel de kalmaz. Böylece bir natüralistin, hem aklının güvenilir olduğunu hem de inancının doğru olduğunu savunması mümkün değildir. Bu nedenle evrim inancı materyalist zihin teorileriyle birlikte düşünüldüğünde, natüralistlerin savunduğu tüm argümanlar için dolayısıyla natüralizm için de bir çürüten haline gelmektedir.

Evrenin nedensel olarak kapalı bir sistem olduğuna inanan natüralistler, maddi doğayı yaratan kişisel bir sebebi reddettikleri için aklın, fiziksel nedenselliğin bir sonucu olduğunu düşünürler. Beyin fiziksel bileşenlerden meydana geldiği için natüralistler akıl yürütme olayının beyinde gözlemlenen fiziksel olaylarla açıklanabileceğini, bu nedenle fiziksel izahın dışında bir açıklamaya gerek olmadığını iddia ederler. Fakat bu yaklaşım açıklama yapmaktan çok problem üretmektedir. Fiziksel sebep-sonuç ilişkisinden ibaret mekanik bir sistemde zihin durumlarının geyesellik, yönelimsellik gibi özellikleri açıklanamaz. Akıl yürütebilmek için şart olan zihin durumları, bilimsel gözlemle tespit edilemediği için eleyici materyalistler, inanç durumlarının ve zihinsel koşulların birer yanığı olduğunu söyleyerek onları elerler. Bu yaklaşım, aklın varlığını izah edemediği için hem kendisini hem natüralizmi çürütür.

Fizikalizme göre zihin durumları fizik durumlarını etkileyemez. Fakat bir çıkarsama yapabilmek için, birer zihin durumu olan önermeler arasında rasyonel bir ilişki olduğunu inkâr edemeyiz. Argümanlarımızın geçerli olduğunu savunabilmek için öncelikle böyle bir ilişkinin varlığını kabul etmek zorundayız. Bu ön kabulden sonra indirgemeci bir fizikalist bu ilişki türünün nasıl ortaya çıktığını açıklama sorumluluğunu üstlenmiş olur. Bu sorumluluğu üstlenen fizikalistlerin durumu eleyiciler kadar zordur, çünkü fiziksel nedenselliğin tek açıklama türü olduğu bir yaklaşım içine kökten farklı bir ilişki türü olan rasyonel nedenselliği yerleştirmek mümkün değildir.

Beyinde gözlemlenen nöral olaylar, akıl yürütme eyleminde gerçekleşen gerekçe-sonuç ilişkisinin bir açıklaması değildir. Rasyonel nedenler ve fiziksel nedenler birbirinden tamamen farklıdır. Fiziksel sebeplerin tek ve yeterli açıklama olduğunu düşünen natüralistler, rasyonel bir gerekçenin fiziksel açıklamasını yapamazlar. Bu durumda rasyonel bir gerekçenin varlığı izah edilemez. Fiziksel ve rasyonel nedenselliğin birbirine eşlik etmesi ve aralarında bir bağ olması da fizikalizm açısından beklenmeyen bir durumdur.

Bilişsel yetilerimiz sayesinde günlük hayattan en karmaşık bilimsel teorilere kadar pek çok alanda mantık yürüterek çeşitli inançlara ulaşırız. Bu inançların bizi doğru bilgiye ulaştıracağını düşünürüz. Bilim insanları deney ve gözlemden çok matematik ve mantığa bağımlıdır. Natüralistler de kendilerini savunurken ve teizmi eleştirirken mantıksal çıkarsamaya dayanırlar. Mantığın ise ampirik bilimlerle temellendirilemeyen koşulları vardır. Natüralistlerin savundukları zihin teorileri, rasyonel çıkarsamayı açıklayamamakta ve elemektedir. Bu da natüralizmin reddi için çok güçlü bir gerekçedir. Bilimsel çalışmayı mümkün kılan mantıksal ve matematiksel akıl yürütmenin zorunlu koşulları, tüm materyalist dünya görüşlerinin reddini gerektirmektedir.

Fiziksel evrende, aklın varlığını ve kaynağını izah etmek için izlenecek en tutarlı yaklaşım, teleolojik ve kişisel bir açıklama olan teizme başvurmak olacaktır. Akıl delili, evrenin dayandığı temel gerçeğin fiziksel değil rasyonel olduğunu ve bu gerçeği de ancak “önce akıl” tezine dayanan teizmin açıklayabildiğini göstermektedir. Bu argümana göre, akıl yürütebilmek için gereken *a priori* koşullar; ancak onun cinsinden bir kaynakla temellendirilebilir. Yani o kaynak rasyonel bir Yaratıcı olabilir. Bu sayede aklımıza neden güvendiğimiz de anlam kazanır. İnsan aklının evrenle ilgili birtakım doğru bilgiler verme kapasitesine sahip olduğu inancı, ancak teizm perspektifinden bakıldığında anlamlı ve savunulabilir.

Kaynakça

- Adams, Robert M., *The Virtue of Faith and Other Essays in Philosophical Theology*, New York: Oxford University Press, 1987.
- Alıcı, Tevfik, *Gerçek Bir Yanılsama Bilinç*, İstanbul: Metis, 2014.
- Allison, Henry E, “Kant’s Refutation of Materialism”, *The Monist*, Kant’s Critical Philosophy, 72/2 (1989): 190-208.
- Alston, William P. v.dğr., *Naturalism Defeated? Essays on Plantinga’s Evolutionary Argument Against Naturalism*, Ithaca&London: Cornell University Press, 2002.
- Armstrong, David M., “Naturalism, Materialism and First Philosophy”, *Philosophia*, 8/2-3 (1978).
- Baker, Lynne R, “Are Beliefs Brain States?”, *Explaining Beliefs*, Lynne Ruder Baker and Her Critics, ed. Anthonie Meijers, Stanford: CSLI Publications, 2001.
- Balfour, Arthur J., *The Foundations of Belief: Being Notes Introductory To The Study Of Theology*, New York: Longmans, 1906.
- Bassham, Gregory, “Introduction: Oxford’s Bonny Apologist”, *C.S. Lewis’s Christian Apologetics*, Leiden, Boston: Brill Rodopi, 2015.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, <http://www.ekitapcilar.com/ahmet-cevizci-felsefe-tarihi-thalesten-baudrillarda/> (erişim: 14 Ekim 2016).
- Chalmers, David J., *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings*, New

- York, Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Churchland, Patricia S., "Epistemology in the Age of Neuroscience," *The Journal of Philosophy*, 84/10 (1987): 544-553.
- Churchland, Paul M., "On the Ontological Status of Observables", *A Neurocomputational Perspective: The Nature of Mind and the Structure of Science*, Cambridge, Mass.: MIT/Bradford, 1990.
- Churchland, Paul M., *The Engine of Reason, the Seat of the Soul*, Massachusetts: The MIT Press, 1996.
- Churchland, Paul M., *Madde ve Bilinç*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Collins, Robin, "Tanrı, Tasarım ve İnce Ayar", *Allah Felsefe ve Bilim*, ed. Caner Taslaman v.dğr., çev. Fehrullah Terkan, 12. bs., İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015.
- Darwin, C., "Letter to William Graham, Down, July 3, 1881", *The Life and Letters of Charles Darwin Including an Autobiographical Chapter*, ed. Francis Darwin, London: John Murray, Albermarle Street, 1887.
- Dennett, Daniel C., *Darwin'in Tehlikeli Fikri*, çev. Aybey Eper, Bahar Kılıç, İstanbul: Alfa Bilim, 2011.
- Dennett, Daniel C., *The Intentional Stance*, Cambridge, MA: MIT Press, 1987.
- Fales, Evan, "Darwin's Doubt, Calvin's Calvary", *Naturalism Defeated? Essays on Plantinga's Evolutionary Argument against Naturalism*, ed. James Beilby, New York: Cornell University Press, 2002.
- Flew, Antony, "The Third Maxim", *The Rationalist Annual*, 72 (1955): 64.
- Fodor, Jerry, "Making Mind Matter More", *A Theory of Content and Other Essays*, Cambridge: MIT Press, 1990.
- Fodor, Jerry, "Is Science Biologically Possible?", *Naturalism Defeated? Essays on Plantinga's Evolutionary Argument against Naturalism*, ed. James Beilby, New York: Cornell University Press, 2002.
- Garvey, Brain, *Philosophy of Biology*, Stocksfield: Acumen, 2007.
- Grant, Edward, *God and Reason in the Middle Ages*, UK: Cambridge University Press, 2001.
- Goetz, Stewart - Taliaferro, Charles, *Naturalism*, Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2008.
- Hasker, William, "The Transcendental Refutation Of Determinism", *The Southern Journal of Philosophy*, U.S.A: Memphis State University, 11/ 3 (1973): 175-183.
- Hasker, William, *Emergent Self*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1999.
- Inwagen, Peter V., "C.S. Lewis's Argument Against Naturalism", *Res Philosophica*, 90/1 (2013): 113-124.

- İbni Sina, *Metafizik*, çev. E. Demirli, Ö. Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İbni Sina, *Fizik*, çev. M. Macit, F. Özpilavcı, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- Johnson, D. Kyle, "The Argument From Reason: Lewis's Fundamental Mistakes", *C.S. Lewis's Christian Apologetics: Pro And Con*, ed. Gregory Bassham, Leiden, Boston: Brill Rodopi, 2015.
- Jordan, James, "Determinism's Dilemma", *The Review of Metaphysics*, 23/1 (1969): 48-66.
- Kılıç, Recep, "Olgu Ve Değer Problemi", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXV (Ankara, 1996): 363-369.
- Lennox, John C., *Aramızda Kalsın Tanrı Var*, çev. Sare Levin Atalay, Reşit Şahin, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2012.
- Levine, Joseph, *Purple Haze: The Puzzle of Consciousness*, New York: Oxford University Press, 2001.
- Lewis, C. S., *Miracles*, London: Collins, 2012.
- Lewis, C. S., "The empty universe", *Present Concerns*, ed. W. Hopper, San Diego, CA: Harcourt Brace, 1986.
- Lewis, C. S., "De Futilitate", *Christian Reflections*, Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1967.
- Locke, John, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. V. Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabaalçı Yayınları, 1992.
- Lovell, Steven, J. J., "C. S. Lewis' Case Against Naturalism" http://myweb.tiscali.co.uk/annotations/content/csl_vs_naturalism.pdf (erişim: 18 Kasım 2016).
- McGinn, Colin, *The Mysterious Flame: Conscious Minds in a Material World*, New York: Basic Books, 1999.
- Moreland, J. P., "God and the Argument from Mind", *Scaling the Secular City*, Grand Rapids, Mich.: Baker, 1987.
- Moreland, J. P., "The Argument From Consciousness", *The Blackwell Companion to Natural Theology*, ed. W. Lane Craig v. dğr., İngiltere: Wiley-Blackwell Publishing, 2009.
- Moser, Paul K. - Yandell, David, "Farewell to Philosophical Naturalism", *Naturalism and A Critical Analysis*, ed. William Lane Craig v.dğr., New York: Routledge, 2001.
- Nagel, Thomas, *Zihin ve Evren, Materyalist Neo-Darwinci Doğa Görüşü Neden Neredeyse Kesinlikle Yanlış*, çev. Özge Çağlar Aksoy, İstanbul: Jaguar Kitap, 2015.
- Nagel, Thomas, *The Last Word*, Oxford, New York: Oxford University Press, 1997.

- Papineau, David, "Naturalism" *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2015, <http://plato.stanford.edu/entries/naturalism/> (erişim: 8 Kasım 2016).
- Paton, H. James, *The Categorical Imperative: A Study in Kant's Moral Philosophy*, 5th ed., London: Hutchinson, 1965.
- Plantinga, Alvin, "Theism, Atheism, and Rationality" https://www.calvin.edu/academic/philosophy/virtual_library/articles/plantinga_alvin/theism_atheism_and_rationality.pdf (erişim: 2 Kasım 2016).
- Plantinga, Alvin, "Introduction", *Naturalism Defeated? Essays on Plantinga's Evolutionary Argument against Naturalism*, ed. James Beilby, New York: Cornell University Press, 2002.
- Plantinga, Alvin, "Reply to Beilby's Cohorts", *Naturalism Defeated? Essays on Plantinga's Evolutionary Argument against Naturalism*, ed. James Beilby, New York: Cornell University Press, 2002.
- Plantinga, Alvin, "Natürallizme Karşı Evrimsel Argüman", *Allah Felsefe ve Bilim*, ed. Caner Taslaman v.dğr., çev. Fehrullah Terkan, 12. bs., İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015.
- Quine, W. V. O., *Word and Object*, New Edition, Cambridge: MIT Press, 1960.
- Ramachandran, V. S., "İnsanın Evriminde İleriye Doğru Bürük Sıçramanın İtici Gücü Olarak Ayna Nöronlar ve Taklit Yoluyla Öğrenme", *Zihin*, ed. John Brockman, çev. Beyza Bilal, Zeynep Gül, İstanbul: Alfa, 2013.
- Ramsey, William, "Naturalism Defended", *Naturalism Defeated? Essays on Plantinga's Evolutionary Argument against Naturalism*, ed. James Beilby, New York: Cornell University Press, 2002.
- Reppert, Victor, C. S. *Lewis's Dangerous Idea: A Philosophical Defense of Lewis's Argument from Reason*, Illinois: InterVarsity Press, 2003.
- Reppert, Victor, "Eliminative Materialism, Cognitive Suicide, And Begging The Question", *Metaphilosophy*, 23/4 (1992): 378-392.
- Reppert, Victor, "The Argument From Reason", *The Blackwell Companion to Natural Theology*, ed. W. Lane Craig v.dğr., İngiltere: Wiley-Blackwell Publishing, 2009.
- Ruse, Michael, *Can a Darwinian Be a Christian?*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Ryle, Gilbert, *The Concept of Mind 60th Anniversary Edition*, London and New York: Routledge, 2009.
- Searl, John R., *Zihin Dil ve Toplum*, çev. Alaattin Tural, 2. bs., İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- Searl, John R., "Minds, Brains, and Programs", *Behavioral and Brain Science*, 3/3 (1980): 417-457.
- Smart, John J. C., *Between Science and Philosophy*, New York: Random House, 1968.

- Strobel, Lee, *Hani Tanrı Ölmüştü?*, çev. Sare Levin Atalay, Reşit Şahin, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011.
- Swinburne, Richard, *Is There a God?*, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Taliaferro, Charles, "Naturalism and the Mind", *Naturalism: A Critical Analysis*, ed. William Lane Craig v.dğr., London: Routledge, 2001.
- Taslaman, Caner, *Allah'ın Varlığının 12 Delili*, 8. bs., İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015.
- Taslaman, Caner, "Arzu Delili: Arzulardan Allah'a Ulaşmak", *Allah Felsefe ve Bilim*, ed. Caner Taslaman v.dğr., 12. bs., İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015.
- Thiselton, Anthony C., *A Concise Encyclopedia of the Philosophy of Religion*, Oxford: Oneworld, 2002.
- Williams, Raymond, *Anahtar Sözcükler, Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*, çev. Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim, 2007.
- Yalowitz, Steven, "Anomalous Monism", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/anomalous-monism/> (erişim: 13 Nisan 2017).